

Zakonodavstvo i politike u oblasti inkluzivnog obrazovanja

Vebinar 3 - Stručni priručnik

Hajde da odlučimo
zajedno

© Dečiji fond Ujedinjenih nacija (UNICEF) 2014.

O autoru: Gerison Lansdon je bila osnivač direktor Saveza za dečija prava za Englesku i sada je međunarodni konsultant i zagovornik za dečija prava; objavila je niz radova i držala predavanja na temu dečijih prava. Aktivno je učestvovala u pregovorima o Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom, a kao viši savetnik radi u Institutu za prava i razvoj deteta u Viktoriji; takođe, predsednik je fondacije „Dete detetu“. Član je uređivačkog savetodavnog odbora časopisa *Canadian Journal of Children's Rights*, a pre toga bila je potpredsednica UNICEF-a u Velikoj Britaniji (UNICEF-UK).

Za umnožavanje bilo kog dela ove publikacije potrebna je dozvola. Za obrazovne i neprofitne organizacije dozvola je besplatna. Ostali su obavezni da plate malu naknadu.

Koordinacija: Paula Frederika Hant

Lektura: Stiven Bojl

Dizajn: Kamila Tuve Etan

Podaci za kontakt: Division of Communication,
UNICEF, Attn: Permissions, 3 United Nations Plaza,
New York, NY 10017, USA, Tel: 1-212-326-7434;
e-mail: nyhqdoc.permit@unicef.org

Uz izraze velike zahvalnosti Australian Aid-u na snažnoj podršci koju je pružio UNICEF-u i njegovim saradnicima i partnerima, koji su se posvetili radu na ostvarivanju prava dece i osoba sa smetnjama u razvoju. UNICEF dobija podršku sa Projekta REAP – Partnerstvo za prava, obrazovanje i zaštitu – u ostvarivanju svog mandata zagovaranja zaštite prava sve dece i proširivanja mogućnosti dece da ostvare svoj pun potencijal.

Zakonodavstvo i politike u oblasti inkluzivnog obrazovanja

Priručnik za vebinar

Kako vam ovaj priručnik može biti od koristi	4
Akronimi i skraćenice	6
I. Razumevanje pristupa inkluzivnom obrazovanju zasnovanog na poštovanju prava	7
II. Procena konteksta pojedinačnih država	9
III. Zakonodavstvo i politike u oblasti sprovođenja inkluzivnog obrazovanja	13
Pristup inkluzivnom obrazovanju i njegova dostupnost	13
Uklanjanje prepreka u stavovima prema inkluzivnom obrazovanju	18
Poštovanje identiteta, kulture i jezika	21
IV. Strukture na nivou vlade za podršku inkluzivnom obrazovanju	22
Odgovornost Ministarstva obrazovanja za obrazovanje sve dece	22
Međuresorna koordinacija politika	24
Raspoređivanje nadležnosti između resora	28
V. Širi zakonodavni okvir i politike kao podrška inkluzivnom obrazovanju	30
Okončanje institucionalizacije	30
Garantovanje prava na nediskriminaciju	35
Pravo na poštovanje ličnog i fizičkog integriteta	36
Poštovanje prava dece na učešće	39
VI. Kratak pregled ključnih tačaka	42
Fusnote	43

Kako vam ovaj priručnik može biti od koristi

Cilj ovog priručnika i pratećeg vebinara je da pomogne osoblju UNICEF-a i našim partnerima kako bi bolje razumeli zakone i politike koji se moraju uvesti kako bi se obezbedilo neophodno okruženje za inkluzivno obrazovanje.

U ovom priručniku ćete se upoznati sa sledećim:

- *Pristup inkluzivnom obrazovanju zasnovan na poštovanju prava.*
- *Pregled mera na nivou vlade, neophodnih za podsticanje inkluzivnog obrazovanja.*
- *Prikaz zakonodavstva i politika posvećenih uvođenju inkluzivnog obrazovanja.*
- *Prepreke koje deci sa smetnjama u razvoju ometaju pristup inkluzivnom obrazovanju.*
- *Mere koje je neophodno preduzeti kako bi se obezbedilo poštovanje prava dece sa smetnjama u razvoju u procesu obrazovanja.*

Ciljevi učenja sadržaja ovog modula

Ovaj modul daje pregled zakonodavstva i politika, usklađenih sa međunarodnim standardima ljudskih prava, koji se moraju usvojiti kako bi se izgradilo okruženje u kom je moguće uvesti i ostvariti pravo na inkluzivno obrazovanje za decu sa smetnjama u razvoju. Modul se nadovezuje na okvir zasnovan na pravima, opisan u prvom priručniku iz ove serije.

Ciljevi učenja sadržaja ovog modula su:

- Razumevanje pristupa inkluzivnom obrazovanju, zasnovanog na poštovanju ljudskih prava.
- Opisati posebne mere neophodne za stvaranje inkluzivnog, kvalitetnog obrazovanja.
- Razumeti važnost institucionalnog okvira neophodnog za podršku inkluzivnom obrazovanju.
- Opisati sveobuhvatne odredbe zakonodavstva i politike neophodne za izgradnju okruženja za inkluzivno obrazovanje.
- Prepoznati prepreke koje ometaju ostvarivanje prava na inkluzivno obrazovanje.

Informacije o sledećim povezanim temama su dostupne u okviru drugih modula iz ove serije:

1. Konceptualizovanje inkluzivnog obrazovanja i njegovo kontekstualizovanje u okviru Misije UNICEF-a
2. Definicija i klasifikacija smetnji u razvoju
3. Zakonodavstvo i politike u oblasti inkluzivnog obrazovanja (ovaj priručnik)
4. Prikupljanje podataka o smetnjama u razvoju kod dece

5. Mapiranje dece sa smetnjama u razvoju koja nisu u sistemu obrazovanja
6. Informacioni sistem za upravljanje u obrazovanju (EMIS) i deca sa smetnjama u razvoju
7. Partnerstvo, javno zagovaranje i komunikacija u cilju društvene promene
8. Finansiranje inkluzivnog obrazovanja
9. Inkluzivno predškolsko vaspitanje i obrazovanje
10. Pristup školi i obrazovno okruženje I – fizički aspekt, informisanje i komunikacija
11. Pristup školi i obrazovno okruženje II – univerzalni dizajn za učenje
12. Nastavnici, inkluzivna nastava i pedagogija usmerene na dete
13. Učešće roditelja, porodice i zajednice u inkluzivnom obrazovanju
14. Planiranje, praćenje i vrednovanje

Kako da koristite ovaj priručnik

Uokvireni segmenti koje ćete videti u priručniku sadrže kratki prikaz ključnih tačaka svakog odeljka teksta, kao i studije slučaja i preporučenu literaturu za dodatno čitanje, kao i predlog aktivnosti kojima se osnažuje učenje kakvo se može primeniti u praksi.

Ukoliko u bilo kom trenutku želite da se vratite na početak ovog priručnika, kliknite na rečenicu „Vebinar 3 – stručni priručnik“ na vrhu svake strane i bićete usmereni na Sadržaj.

Da biste pristupili pratećem vebinaru, skenirajte QR kod.

Akronimi i skraćenice

PRZ	Programi rehabilitacije u zajednici
CIE/ZND	Centralna i Istočna Evropa i Zajednica nezavisnih država
CRC	Konvencija o pravima deteta
CRPD	Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom
GPR	Grupe za podršku roditeljima
NVO	Nevladina organizacija
WASH	Voda, sanitarni čvor i uređaji za održavanje higijene

I. Razumevanje pristupa inkluzivnom obrazovanju zasnovanog na poštovanju ljudskih prava

Pristup inkluzivnom obrazovanju, zasnovan na principu poštovanja ljudskih prava, zahteva da inkluziju razumemo kao pristup obrazovanju za svu decu, u skladu sa odredbama kako Konvencije o pravima deteta (CRC), tako i Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD). Ovakav pristup suštinski se razlikuje u odnosu na većinu prethodno uspostavljenih sistema obrazovanja i zahteva posvećenost kreiranju takvih sistema obrazovanja i škola koji će moći da odgovore na potrebe svakog pojedinačnog deteta, umesto da decu različitih obrazovnih potreba primoravaju da se uklope u nefleksibilnu i unapred utvrđenu strukturu. Da bi došlo do takve promene i da bi se izgradila osnova za održivo inkluzivno obrazovanje, neophodno je ulagati u širok spektar mera u cilju uklanjanja prepreka koje ometaju njegovo sprovođenje.

U prethodnom priručniku upoznali ste se sa okvirom za razumevanje pristupa obrazovanju zasnovanog na poštovanju ljudskih prava. On je ovde ukratko prikazan na Slici 1.

Slika 1

Ovaj okvir podrazumeva postojanje više „kockica“ koje je potrebno uklopiti kako bi se podržao pristup obrazovanju za svu decu sa smetnjama u razvoju, zasnovan na poštovanju ljudskih prava. Pre svega, inkluzivno obrazovanje zahteva prepoznavanje i posvećenost na nivou vlade, oslanjajući se na odgovornosti svih ministarstava koja treba da doprinesu njegovom ostvarivanju. Inkluzivno obrazovanje podrazumeva uvođenje sveobuhvatne osnove zakonodavstva, politika, strategija, smernica i usluga koji će stvoriti kulturu, okruženje i posvećenost neophodne za uklanjanje prepreka kvalitetnom obrazovanju sve dece sa smetnjama u razvoju. Oslanjajući se na takav okvir, neophodno je ulagati u posebne mere za sistem obrazovanja koje se odnose na:

II. Procena konteksta pojedinačnih država

Svaka zemlja će se naći u drugačijoj fazi razvoja kada je reč o odgovarajućem zakonodavstvu i politikama u oblasti inkluzivnog obrazovanja, obezbeđivanju neophodne političke volje i promeni stavova. Pored toga, veoma su raznovrsni i načini na koje su države odgovarale na potrebe dece sa smetnjama u razvoju pa će i ta raznovrsnost uticati na mere neophodne za podsticanje inkluzivnog obrazovanja. Poslednjih godina, u mnogim razvijenim zemljama ostvaren je značajan napredak u pogledu inkluzivnog obrazovanja, uz podršku zakonodavnog okvira, razvoja usluga u zajednici i specijalizovanih podrški za nastavnike. Međutim, situacija je drugačija u nekim regionima, kao na primer u Centralnoj i Istočnoj Evropi i Zajednici nezavisnih država u kojima se dosta ulagalo u stvaranje specijalizovanih ustanova za zbrinjavanje dece sa smetnjama u razvoju. Očekivalo se da većina dece sa smetnjama u razvoju bude zbrinuto u tim ustanovama, te su se usluge podrške u zajednici malo ili nimalo razvijale. Sada se ulažu naporu u to da se oslobode finansijska sredstva „zaključana“ u tim ustanovama te da se stručno usavršavanje preusmeri ka inkluzivnom okruženju i uslugama u u zajednici, ali još uvek mnogo toga treba da uraditi pre nego što uspostavljanje inkluzivnog obrazovanja bude moguće.

S druge strane, u mnogim zemljama u razvoju postoji mali broj institucija ili drugih oblika podrške, pa porodice uglavnom ne dobijaju nikakvu podršku koja bi im pomogla da brinu o deci sa smetnjama u razvoju. Manji broj zemalja tradicionalno obezbeđuje neki vid obrazovanja za decu sa smetnjama u razvoju. Stoga će u takvim prilikama biti neophodno ulaganje u obrazovanje i komunikaciju sa porodicama, zajednicama, kreatorima politike i drugim zainteresovanim stranama kako bi im se podigla svest o tome da deca sa smetnjama u razvoju imaju i pravo i kapacitete da uče. Ujedno će biti neophodno i ulaganje u izgradnju infrastrukture u cilju inkluzivnog obrazovanja.

U onim zemljama koje se suočavaju sa sukobima i humanitarnim katastrofama, obrazovanje i sistemi za brigu o svojoj deci su često u velikoj meri uništeni ili oslabljeni. Međutim, proces obnove, kada se ulažu značajna sredstva, predstavlja stvarnu priliku da se ostvari napredak ka inkluzivnijem pristupu. Ponekad je lakše uspostaviti inkluzivno obrazovanje kada se postavlja novi sistem nego prekrahati postojeći. Ipak, to zahteva ulaganje napora i javno zagovaranje i često se ta prilika da se izgradi inkluzivno društvo izgubi ukoliko se na različite zainteresovane strane ne izvrši adekvatan pritisak.

Prva aktivnost

Sledeću matricu možete koristiti kako biste izvršili sveobuhvatnu procenu toga gde je ostvaren, ako je uopšte ostvaren, napredak u uvođenju neophodnog zakonodavstva i politika u vašoj zemlji. Ako je moguće, ovaj zadatak treba da se izvede kao grupna aktivnost i da uključi sve relevantne zainteresovane strane. Kada završite ovu procenu, ona će vam pomoći da identifikujete prioritete delovanja zakonodavstva i politika, odnosno oblasti koje zahtevaju delovanje kako bi se ostvario napredak u promovisanju inkluzivnog obrazovanja.

NAPOMENA: u svakom polju matrice postavljen je odgovarajući kriterijum koji služi kao indikativna smernica napretka. Možda se kontekst vaše države ne uklapa u potpunosti, ali ga ipak možete koristiti kao opštu smernicu.

Zakonodavstvo i politike u oblasti inkluzivnog obrazovanja	Podržano (Ocena 4)	Uspostavljeno (Ocena 3)	U začetku (Ocena 2)	Slabo (Ocena 1)
1. Svako dete ima pravo na obrazovanje	Postoji zakon / politika kojom se utvrđuje pravo sve dece na obrazovanje u inkluzivnom okruženju, uz jasno navođenje dece sa smetnjama u razvoju. Postoji zajednički / opšti plan za obrazovanje, i on je inkluzivan za svu decu, kako u smislu obuhvata, tako i prakse a uzima u obzir i pitanja pravednosti.	Postoji zakon / politika kojom se utvrđuje pravo sve dece na obrazovanje, uz jasno navođenje dece sa smetnjama u razvoju. Postoji posebna politika / plan u oblasti inkluzivnog obrazovanja.	Postoji zakon / politika kojom se utvrđuje pravo sve dece da pohađaju školu, što se implicitno ali ne i izričito odnosi na decu sa smetnjama u razvoju.	Ne postoji zakon / politika kojom se utvrđuje pravo dece sa smetnjama u razvoju na obrazovanje.
2. Škola i obrazovno okruženje su pristupačni	Vlada ulaže sredstva u sveobuhvatne konsultacije sa zajednicom osoba sa smetnjama u razvoju kako bi se identifikovale i uklonile fizičke prepreke, prepreke u transportu, prepreke u komunikaciji i stavovima koje deci sa smetnjama u razvoju ometaju pristup školi. Uspostavljene su politike i odvojena sredstva za njihovo sprovođenje u cilju uklanjanja tih prepreka. Sve škole imaju pristupačne učionice i/ili su svrsishodno prilagođene čime su uklonjene sve komunikacione i fizičke prepreke (uključujući pristupačne toalete i prostore za rekreaciju).	Više od polovine škola ima pristupačne učionice i toalete, uključujući i prilagođavanja u pogledu komunikacija. Vlada prepoznaje postojanje višestrukih prepreka i preduzima mere za svaki slučaj posebno, bez sveobuhvatne politike.	Manje od polovine škola je pristupačno (uključujući toalete). Neke škole možda imaju pristupačne učionice ili provizorne rampe. Nema prilagođavanja u pogledu komunikacije, npr. nisu postavljene oznake. Vlada prepoznaje potrebu da se uklone fizičke i komunikacione prepreke koje ometaju pristup školi, uključujući stepeništa, uska vrata i nepristupačan prevoz. Nema sveobuhvatne politike, niti su dostupna sredstva za uklanjanje tih prepreka. Ništa se ne preduzima povodom drugih prepreka.	Preovlađuje medicinski model odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju. Ne ulaže se u analize ili uklanjanje prepreka koje ometaju pristup inkluzivnom obrazovanju.

Zakonodavstvo i politike u oblasti inkluzivnog obrazovanja	Podržano (Ocena 4)	Uspostavljeno (Ocena 3)	U začetku (Ocena 2)	Slabo (Ocena 1)
3. Nastavnici, uključujući nastavnike sa smetnjama u razvoju, dobijaju podršku za rad u inkluzivnom obrazovnom okruženju.	Politika / plan u oblasti inkluzivnog obrazovanja uključuje preporuke u vezi sa obrazovanjem budućih nastavnika i stručnim usavršavanjem nastavnika kako bi oni bili pripremljeni za inkluzivni pristup obrazovanju, i obezbeđuje kontinuiran razvoj kapaciteta i podršku. Preduzeti su koraci u cilju sprovođenja politike. Vlada se eksplicitno obavezala da zapošljava i obrazuje nastavnike sa smetnjama u razvoju. Sve zakonodavne prepreke za njihovo zapošljavanje su uklonjene. Uložena su sredstva u škole za pružanje obrazovanja i usavršavanje kako bi se podstakao i podržao pristup školama.	Politika / plan u oblasti inkluzivnog obrazovanja uključuje preporuke u vezi sa obrazovanjem budućih nastavnika i stručnim usavršavanjem nastavnika kako bi oni bili pripremljeni za inkluzivne pristupe obrazovanju. Vlada se eksplicitno, u načelu, obavezala da će zapošljavati i obrazovati nastavnike sa smetnjama u razvoju. Politike koje treba da podrže njihovo zapošljavanje još uvek se ne sprovode.	Vlada radi na izradi predloga u vezi sa obrazovanjem i stručnim usavršavanjem nastavnika za inkluzivno obrazovanje. Postoji volja vlade da zaposli nastavnike sa smetnjama u razvoju. Nije bilo proaktivnih ulaganja kako bi se ovo omogućilo.	Nisu doneti planovi na osnovu kojih bi se nastavnicima obezbedilo obrazovanje i stručno usavršavanje o inkluzivnim pristupima obrazovanju. Nema nastavnika sa smetnjama u razvoju koji rade u školama. Nema politike niti posvećenosti koje bi omogućile njihovo zapošljavanje.
4. Svako dete ima pravo na zaštitu od diskriminacije na osnovu smetnji u razvoju.	Zabrana diskriminacije na osnovu smetnji u razvoju je propisana i ustavom i zakonodavstvom, što je podržano jasnim politikama i strategijama za unapređenje sprovođenja i obezbeđenje mehanizama za sprovođenje.	Postoji zakonodavstvo kojim se zabranjuje diskriminacija na osnovu smetnji u razvoju, ali nisu preduzete mere za obezbeđivanje njegove primene.	Postoji opšti zakon o zabrani diskriminacije, ali u njemu nema posebnih odrednica koje se odnose na osobe sa smetnjama u razvoju, već samo formulacija „ili drugi status“ ili slično tome.	Ustav i zakonodavni okvir ne predviđaju zaštitu od diskriminacije.
5. Deca su zaštićena od svih oblika nasilja u školama.	Zakonodavnim okvirom je zabranjen svaki oblik telesnog ili drugog ponižavajućeg kažnjavanja u svim školama. Zakoni se sveobuhvatno promovisu, a nastavnici se obučavaju za primenu pozitivnih načina uvođenja discipline. Škole su u obavezi da imaju strategije za sprečavanje vršnjačkog nasilja i zlostavljanja u kojima se u potpunosti uzima u obzir posebna osetljivost dece sa smetnjama u razvoju u pogledu nasilja, kao i rodno zasnovane dimenzije nasilja.	Zakonodavnim okvirom je zabranjen svaki oblik telesnog kažnjavanja u školama, ali nastavnicima se pruža mala podrška u njegovom sprovođenju. Deca uglavnom nisu informisana o tom zakonu.	Vladina politika destimuliše primenu fizičkog kažnjavanja, ali ono nije zabranjeno.	Ne postoji zakonodavni okvir kojim se zabranjuje telesno kažnjavanje u školama, niti postoje politike o vršnjačkom nasilju i zlostavljanju.

Zakonodavstvo i politike u oblasti inkluzivnog obrazovanja	Podržano (Ocena 4)	Uspostavljeno (Ocena 3)	U začetku (Ocena 2)	Slabo (Ocena 1)
6. Deca imaju pravo na demokratsko učešće u školama i da budu konsultovana u vezi sa obrazovnim politikama.	Postoje obavezni učenički saveti i školski upravni odbori na kojima učenici imaju stvarnu kontrolu nad važnim odlukama. Učenički saveti u potpunosti predstavljaju sve učenike, a deca sa smetnjama u razvoju imaju aktivnu ulogu. Vlada se konsultuje sa decom sa smetnjama u razvoju o tome kako da se ojača inkluzivno obrazovanje.	Učenički saveti su uobičajeni u redovnim školama, ali postoje samo u nekoliko specijalnih škola. U inkluzivnim školama, deca sa smetnjama u razvoju često ne učestvuju u školskim savetima.	Postoje učenički saveti u nekoliko redovnih škola, ali nije obezbeđena nikakva prilika da se čuje glas dece sa smetnjama u razvoju.	Ne postoje učenički saveti, niti neki drugi mehanizmi u školama preko kojih deca mogu izraziti svoje stavove.
7. Omogućavanje pristupa obrazovanju za decu sa smetnjama u razvoju je odgovornost ministarstva za obrazovanje.	Ministarstvo za obrazovanje je odgovorno za obrazovanje svakog deteta i ima jasne politike u pogledu obuhvata i obezbeđivanja da sva deca sa smetnjama u razvoju budu u školi.	Obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju jeste u nadležnosti ministarstva za obrazovanje, ali ministarstvo ima ograničena sredstva i/ili posvećenost, te mnoga deca sa smetnjama u razvoju ostaju van procesa obrazovanja.	Vlada predlaže da nadležnost za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju bude u mandatu ministarstva za obrazovanje, ali za taj proces nisu utvrđeni rokovi.	Nadležnost za sva pitanja koja utiču na decu sa smetnjama u razvoju pripada ministarstvu za zdravlje, socijalnu zaštitu ili slično.
8. Pristup inkluzivnom obrazovanju je koordinisan i primenjuje ga cela vlada	Postoji jasna politika cele vlade u oblasti inkluzivnog obrazovanja, uključujući i ministarstva iz oblasti obrazovanja, socijalne zaštite, zaštite deteta, zdravstvene zaštite, saobraćaja, planiranja, vode i kanalizacije, finansija, itd.	Postoji politika u oblasti inkluzivnog obrazovanja koju sprovodi cela vlada, ali je ostvaren samo ograničen napredak u njenom sprovođenju.	U određenoj meri postoji saradnja između ključnih ministarstava, ali je ona neformalna i na <i>ad hoc</i> osnovi.	Ne postoji saradnja između resora u okviru vlade.
9. Deca sa smetnjama u razvoju su zbrinuta i imaju podršku unutar svojih porodica ili unutar okruženja koje im zamenjuje porodicu	Deca sa smetnjama u razvoju dobijaju podršku kroz usluge u zajednici, kako bi mogla da žive sa svojim porodicama. Postoji nacionalna strategija za određeni vremenski period, kao i prateći zakonodavni okvir, za zatvaranje svih postojećih velikih ustanova za zbrinjavanje dece sa smetnjama u razvoju i za preusmeravanje sredstava na redovno obrazovanje i usluge u zajednici koje doprinose inkluziji.	Vlada je posvećena ukidanju institucionalnog zbrinjavanja, ali nije doneta nacionalna strategija u vezi sa ukidanjem institucionalizacije. Mere se preduzimaju samo parcijalno i u ograničenom obimu. Predviđena su neka finansijska sredstva i usluge kao npr. podrška deci sa smetnjama u razvoju koja žive u svojim porodicama.	Vlada prepoznaje štetan uticaj institucionalnog zbrinjavanja za decu i planira da radi na njihovom zatvaranju, ali do sada ništa nije preduzeto. Postoji ograničena podrška namenjena samo za porodice sa decom sa smetnjama u razvoju.	Deca sa smetnjama u razvoju se obično smeštaju u ustanove i ne preduzimaju se nikakve mere da se u njima ograniči broj zbrinute dece. Ne postoje usluge u zajednici za porodice sa decom sa smetnjama u razvoju.

III. Zakonodavstvo i politike u cilju sprovođenja inkluzivnog obrazovanja

Pristup inkluzivnom obrazovanju i njegova dostupnost

Član 24. CRPD-a, kao i član 28. CRC-a definišu pravo na obrazovanje na osnovu pružanja jednakih mogućnosti za svako dete. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom takođe naglašava da se to pravo mora obezbediti u inkluzivnim sistemima na svim nivoima i naročito zahteva da deca sa smetnjama u razvoju ne budu isključena iz opšteg sistema obrazovanja na osnovu njihove smetnje u razvoju. Deca imaju pravo na inkluzivno, besplatno i kvalitetno obrazovanje, ravnopravno sa drugima u zajednici u kojoj žive. Odbor za prava osoba sa invaliditetom je istakao da „...ceo sistem i proces inkluzivnog obrazovanja moraju biti pristupačni; ne samo zgrade, već sve informacije i komunikacija, uključujući i asistivne sisteme za ambijentalnu ili frekventnu modulaciju, usluge podrške i svrsishodna prilagođavanja u školama. Celokupno okruženje učenika sa invaliditetom mora biti osmišljeno tako da podstiče inkluziju i garantuje njihovu ravnopravnost u celokupnom procesu njihovog obrazovanja.“⁴¹ Inkluzija se mora shvatiti kao integralni deo celokupnog obrazovnog sistema – a ne samo kao njegov dodatak.

Inkluzivno obrazovanje moramo posmatrati kao deo jednog većeg cilja: da se pružanjem obrazovanja doprinese stvaranju pravičnijeg i manje diskriminatornog društva za sve marginalizovane građane i građanke. Ne radi se samo o tehničkoj ili organizacionoj promeni, već to uključuje kulturne i filozofske promene u pristupu, zasnovanom na posvećenosti poštovanju svakog deteta i razumevanju obaveznosti prilagođavanja obrazovnog sistema obezbedio i bio u skladu sa detetovim potrebama i pravima. Stoga bi zakonodavstvo u svim sektorima trebalo da obezbedi mere i usluge koje podržavaju razvoj i procese usmerene ka inkluzivnom obrazovanju.

Pored toga, posvećenost inkluzivnom obrazovanju se mora detaljno planirati u okviru zakonodavstva, kako bi obaveze i odgovornost bile potpuno jasno definisane. Takav pristup će pružiti podršku vladama, na nacionalnom i na lokalnom nivou, da rade na usvajanju zajedničkog pristupa i preuzmu odgovornost za njegovo sprovođenje za svako dete. Stoga je, na primer, potrebno preispitati propise kao što su zakoni o specijalnom obrazovanju, koji predviđaju odvajanje učenika sa smetnjama u razvoju od učenika bez smetnji u razvoju. Slično tome, potrebno je preispitivanje centara za dnevni boravak i drugih okruženja napravljenih u cilju pružanja usluga rehabilitacije namenjenih isključivo deci sa smetnjama u razvoju a koje na neodgovarajući način insistiraju na tome da se „menja dete“, a ne da se stvara prilagodiv i inkluzivan sistem obrazovanja. Možda će biti neophodne i dodatne izmene onih politika koje se odnose, na primer na upis, nastavni plan i program, ocenjivanje, uspostavljanje sistema kvaliteta za upravljanje školom i ljudske resurse, samoprocenjivanje, spoljno procenjivanje i inspekcijski nadzor.

Reforme u zakonodavstvu i politikama

Južnoafrička Republika²

Uvođenjem politike u oblasti inkluzivnog obrazovanja, kao što je objavljeno u Beloj knjizi o obrazovanju br. 6 iz 2001. godine, Ministarstvo obrazovanja se obavezalo da će obezbediti da sva deca budu pozitivno prihvaćena u svim školama i da dobiju podršku za razvoj svog punog potencijala, bez obzira na njihovo poreklo, kulturu, sposobnosti ili smetnje u razvoju, njihov rod ili rasu. Uveden je i koncept „puna usluga / inkluzivna škola“ da bi se pokazalo kako redovne škole mogu da se transformišu u potpuno inkluzivne centre za brigu i podršku.

Planirano je da se do 2021. godine 500 osnovnih škola transformišu u inkluzivne škole, specijalne škole biće pretvorene u resursne centre, a biće uspostavljeni i regionalni i okružni timovi podrške. Do danas, 30 okruga ima timove podrške, obezbeđeni su obrazovanje i usavršavanje nastavnika, kao i radionice za njih, 30 škola je dobilo asistivnu tehnologiju, a 10 redovnih škola je unapređeno u model-škole. Jedan od faktora uspeha je bilo to što su na osnovu iskustava u prošlosti naučili da je inkluzivnost u društvu jedini način mirnog zajedničkog suživota.

Tajland³

Vlada Tajlanda je sprovela sveobuhvatno međunarodno istraživanje o dobrim praksama u inkluzivnom obrazovanju u drugim zemljama. Na osnovu toga, vlada se posvetila formulisanju okvira politika kojim je inkluzija dece sa smetnjama u razvoju u redovnim školama postala obaveza. U takvoj politici Tajland nastoji da podigne svest o pravu sve dece sa smetnjama u razvoju na obrazovanje i da uvede jasnu obavezu u celom obrazovnom sistemu za uključivanje marginalizovane dece. Tajlandska vlada je usvojila Nacionalni plan za specijalno obrazovanje i Nacionalni zakon o obrazovanju kojima se štite prava osoba sa smetnjama u razvoju – uključujući pravo na obrazovanje – u skladu sa ustavom, a zatim i novu politiku koja predviđa da osobe sa smetnjama u razvoju moraju imati prilike za obrazovanje kako bi poboljšale kvalitet svog života. Njena delotvornost se do danas postiže kombinovanjem međunarodnih praksi koje pokazuju ohrabrujuće rezultate i lokalnih vrednosti i prioriteta.

Izazovi u održavanju napretka⁴

Vlada Vijetnama je 2005. godine usvojila novi zakon o obrazovanju koji je obrazovanje definisao kao pravo i obavezu svakog građanina, te da svaki građanin ima jednaka prava u dobijanju pristupa obrazovanju. Pored toga, zakon je predvideo da obavezno obrazovanje uključuje i osnovnu i nižu srednju školu (do 15 godine), a da se prioritet u raspodeli sredstava daje nastavnicima, infrastrukturi, opremi i obezbeđivanju sredstava za škole i odeljenja koji podržavaju obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju.⁵

Rezultat ovakve politike, prema podacima iz istraživanja Ministarstva obrazovanja i usavršavanja iz 2005. godine, bio je sledeći: 32 procenta od 700.000 dece sa smetnjama u razvoju osnovnoškolskog uzrasta pohađalo je časove u „redovnim“ školama, što predstavlja značajan pomak s obzirom na to da je samo 10 godina ranije u Vijetnamu postojala samo jedna niža srednja škola koja je mogla da prihvati učenike sa smetnjama u razvoju.

Međutim, Vijetnam se i dalje suočava sa izazovima u obrazovanju kao što su nepravilnost, zapošljavanje nastavnika, kvalitetna nastava i nedovoljna finansijska sredstva, pa se stoga inkluzivno obrazovanje smatra dodatnim opterećenjem. Nakon prvobitnog pomaka, podaci UNESCO-vog Međunarodnog biroa za obrazovanje (UNESCO-IBE) ukazuju na to da Vijetnam nazaduje jer je samo 10% od miliona učenika sa smetnjama u razvoju uopšte dobilo obrazovanje u periodu 2007–2008. godine.⁶ Kako bi se pojačala i osnažila posvećenost inkluzivnom obrazovanju, prihvaćen je saradnički pristup. Nacionalni institut za izradu strategije obrazovanja i nastavnog plana i programa – radna grupa sačinjena od predstavnika ministarstava, zajednica, NVO, istraživača i pružalaca profesionalnih usluga – radi na formulisanju mera neophodnih za to da inkluzivno obrazovanje postane održiva realnost. Institut će se baviti politikama, uključujući i organizaciju škole, partnerstva sa roditeljima i zajednicom, kao i stručno usavršavanje za one koji će pružati usluge od značaja za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju, kao što su usluge dijagnostike, terapije i unapređenja govora, izrada programa i upravljanje školama.

Integrisan zakonodavni i strateški okvir koji se odnosi na inkluzivno obrazovanje treba da obuhvati sve sektore i nivoe obrazovanja. On mora biti sveobuhvatan, koordinisan i mora da na sveobuhvatan način uzme u obzir pitanja fleksibilnosti, različitosti i ravnopravnosti u svim obrazovnim institucijama i za sve učenike. Ključno je da njegove odredbe:

- budu u skladu sa međunarodnim standardima za ljudska prava – posebno sa CRC-om i CRPD-om.
- uključuju jasnu definiciju inkluzije i specifične ciljeve koji se žele postići njenim uvođenjem. Načela i prakse inkluzije moraju se posmatrati kao integralni deo reforme, a ne samo kao dodatni program. Odredbe kojima se npr. definišu određene kategorije dece kao „nesposobne za obrazovanje“ moraju biti ukinute.
- učenicima sa smetnjama u razvoju i učenicima bez smetnji u razvoju garantuju jednaka prava na pristup mogućnostima redovnog obrazovanja i da obezbede pristup redovnom obrazovanju za pojedinačne učenike, kao i neophodne usluge podrške na svim nivoima.
- definišu okvir politike za inkluzivno obrazovanje na najvišem centralnom nivou koji onda podržava politiku, praksu i inkluzivan pristup na svim nivoima redovnog obrazovnog sistema.
- obezbede da politika, sprovođenje i podrška budu usklađeni u svim delovima države.
- uvedu mehanizme za praćenje inkluzivnog obrazovanja kako bi se obezbedila primena politike i za taj cilj neophodnih investicija.

- prepoznaju potrebe za svrsishodnim prilagođavanjima kojima se pruža podrška inkluziji, na osnovu standarda ljudskih prava, a ne na osnovu potrebe za efikasnim korišćenjem resursa.
- obezbede da svi propisi, koji potencijalno mogu da utiču na inkluzivno obrazovanje u zemlji, moraju jasno da navode inkluziju kao primarni cilj.
- obezbede dosledan okvir za identifikaciju, procenu i podršku kako bi se deci sa smetnjama u razvoju omogućilo da ostvare svoj pun potencijal u redovnom obrazovnom okruženju.
- uvedu obavezu lokalnih organa vlasti da planiraju i obezbede obrazovanje svim učenicima, uključujući i decu sa smetnjama u razvoju, u okviru redovnog obrazovnog okruženja, na jeziku načinu i uz sredstva za komunikaciju koja su najpodesnija.
- obezbede smernice za obrazovne institucije o tome kako da one ispune svoje obaveze pružajući inkluzivnije obrazovanje
- zahtevaju stvaranje partnerskih odnosa i koordinaciju među svim zainteresovanim stranama, uključujući različite agencije, razvojne organizacije, nevladine organizacije i posebno roditelje i pojedince sa smetnjama u razvoju.

Politika obrazovnog sektora u oblasti inkluzivnog obrazovanja u Namibiji

U septembru 2014. godine, Ministarstvo obrazovanja Namibije uvelo je novu politiku u oblasti inkluzivnog obrazovanja, koja je imala za cilj da obezbedi pristup pravednom i kvalitetnom obrazovanju za svu decu. I mada ta politika nastoji da stvori obrazovni sistem koji bi bio inkluzivan, osetljiv na potrebe sve dece i da odgovara na njih, te da svoj deci omogući dobijanje obrazovanja, ona je posebno usmerena na decu i mlade koji su bili, jesu ili postoji veća verovatnoća da će biti marginalizovani u oblasti obrazovanja, uključujući tu i decu sa smetnjama u razvoju. Ta politika sadrži osam ključnih strategija, od kojih svaka ima nekoliko posebnih, merljivih ishoda:

- Integrisanje sektorske politike u oblasti inkluzivnog obrazovanja u sve druge zakonodavne okvire i politike u sektoru obrazovanja.
- Podizanje svesti o ustavnom pravu na obrazovanje i podsticanje promene stava u društvu.
- Podrška razvoju ljudskih resursa i dostupnih materijala.
- Revizija nacionalnog obrazovnog plana i programa za osnovno obrazovanje u cilju njegovog usklađivanja sa obrazovnim potrebama svih učenika.
- Proširivanje i razvijanje usluge podrške u obrazovanju.
- Razviti obrazovanje nastavnika, kao i stručno usavršavanje za paramedicinsko osoblje i osoblje koje pruža podršku.
- Jačati i proširiti stručno usavršavanje zainteresovanih strana.
- Razviti mehanizam za praćenje i procenu sprovođenja sektorske politike u oblasti inkluzivnog obrazovanja.

Zakon o pravu na obrazovanje u Indiji⁷

Zakon o pravu na obrazovanje u Indiji donet je 2009. godine. Njime se svakom detetu uzrasta od 6 do 14 godina, uključujući i decu sa smetnjama u razvoju, garantuje pravo na besplatno i obavezno obrazovanje u obližnjoj školi. Nijedno dete ili roditelj ne smeju snositi nikakve direktne (školarina) ili indirektno troškove (uniforme, udžbenici, užina, prevoz) kao uslov za dobijanje osnovnog obrazovanja. Vlada će obezbediti besplatno školovanje do završetka osnovne škole. Njegovo uvođenje predstavljalo je istorijski korak u smislu uvođenja nacionalnog propisa kojim se obezbeđuje obrazovanje u najboljem interesu deteta i usmereno na dete kako bi se pomoglo svoj deci da se razviju do najvišeg stepena svog potencijala.

Ovaj zakonodavni akt je snažno usmeren na podsticanje pravednosti za svu decu, i zahteva od nadležnih organa da dopru do marginalizovanih grupa dece, uključujući decu sa smetnjama u razvoju. On je takođe nametnuo školama obavezu da uspostave školske upravne odbore u kojima će sedeti predstavnici lokalnih nadležnih organa, staratelji, nastavnici i roditelji, među kojima polovina moraju biti roditelji marginalizovane dece. On takođe predviđa mehanizme utvrđivanja odgovornosti u okviru rada Nacionalne komisije za zaštitu prava deteta, nadležne za preispitivanje zaštite prava predviđenih ovim zakonom i razmatranje pritužbi, a koja ima i ovlašćenja parničnog suda u slučajevima koji stignu do sudacases.

Pored toga, u sklopu opšteg zakonodavstva i politike u oblasti inkluzivnog obrazovanja, vlade moraju da ulože sredstva i podršku u proces zapošljavanja i usavršavanja nastavnika sa smetnjama u razvoju. To podrazumeva uklanjanje svih prepreka na nivou politika i zakonodavnog okvira koje od kandidata zahtevaju da ispune određene zdravstvene kriterijume, kao i obezbeđivanje svrsishodnih prilagođavanja za njihov rad u svojstvu nastavnika. Njihovo prisustvo u školama će imati četiri osnovna cilja:

- Time će se promovisati jednaka prava za osobe sa smetnjama u razvoju u smislu njihovog bavljenja nastavničkom profesijom.
- Nastavnici sa smetnjama u razvoju će doneti u obrazovni sistem jedinstveno razumevanje života sa oštećenjima, i prilagođavanja neophodna za uključivanje učenika sa smetnjama u razvoju. Na taj način će se obezbediti stručnost u stvaranju inkluzivnih obrazovnih okruženja.
- Njihovo prisustvo u školama doprineće uklanjanju prepreka i suočavanju sa predrasudama na osnovu kojih se pretpostavlja da osobe sa invaliditetom nemaju kapacitete da, jednako kao i ostali, doprinesu društvu u kom žive.
- Oni će biti važni uzori za decu sa smetnjama u razvoju koja su obično lišena mogućnosti da vide osobe sa invaliditetom u ulozi odraslih kojoj onda mogu da teže.

Za više informacija o obrazovanju nastavnika pogledajte Priručnik 12 – Nastavnici, inkluzivna nastava i pedagogija usmerene na dete.

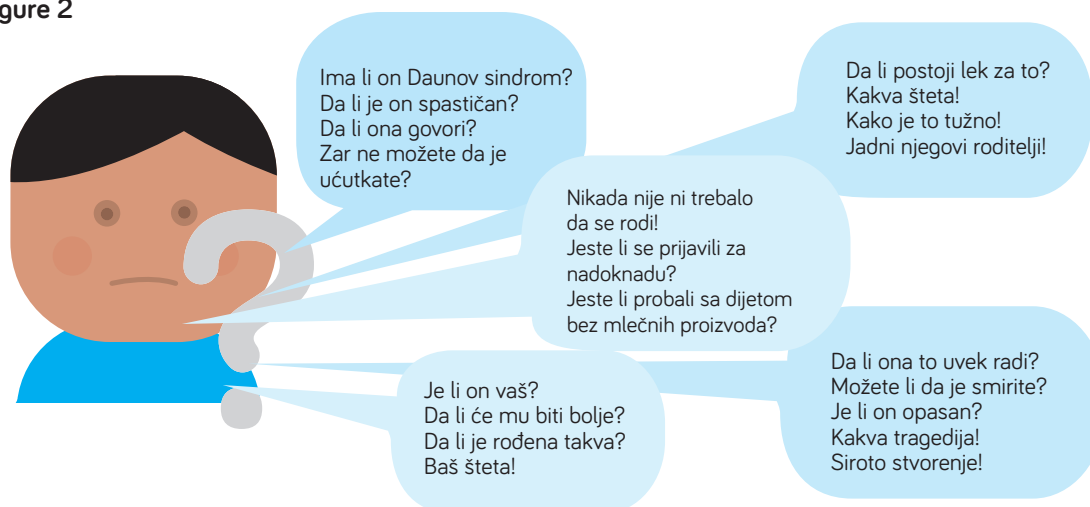
Uklanjanje prepreka u stavovima prema inkluzivnom obrazovanju

Iako su mere kojima se obezbeđuju mesta za decu sa smetnjama u razvoju u inkluzivnim školama od ključnog značaja, one same po sebi nisu dovoljne da bi obezbedilo ostvarivanje prava na obrazovanje. Takođe, neophodno je posvetiti se i uklanjanju mnogih drugih barijera koje ometaju pristup – prepreka koje se odnose na fizičko okruženje, prevoz, komunikaciju, stavove i društvene i ekonomske pritiske. U priručnicima 10 i 11 biće više reči o fizičkim preprekama i preprekama u komunikaciji. Ovde se bavimo širim političkim implikacijama rešavanja prepreka, koje su rezultat neprijateljskih stavova ili stavova koji postoje zbog loše obaveštenosti, sa kojima se suočavaju deca sa smetnjama u razvoju. Te prepreke mogu sprečiti decu sa smetnjama u razvoju da učestvuju u procesu obrazovanja, i osujetiti im prilike da ostvare svoje obrazovne potencijale u školama i drugim obrazovnim institucijama. Lokalni nadležni organi, u partnerstvu sa porodicama i organizacijama osoba sa smetnjama u razvoju, treba da analiziraju gde se nalaze prepreke obrazovanju, izvan i unutar sistema obrazovanja, kako bi mogli da preduzmu neophodne mere za njihovo uklanjanje.

Uprkos sve većoj osvešćenosti u vezi sa inkluzivnim obrazovanjem i sve većoj političkoj volji mnogih zemalja da se prihvati inkluzivno obrazovanje, diskriminacija, nedostatak razumevanja i negativni stavovi prema smetnjama u razvoju i dalje prožimaju obrazovne sisteme. Sve je više dokaza koji ukazuju na to da se samo kroz kontakt sa decom sa smetnjama u razvoju ovi stavovi mogu najefikasnije promeniti.⁸ Takvi dokazi ističu važnost što ranijeg pokretanja inkluzivnih inicijativa, kao i važnost jačanja procesa učenja i učešća. Međutim, s obzirom na to da u mnogim zemljama deca sa smetnjama u razvoju ostaju izolovana od opšteg društva, većina stanovništva uglavnom retko ima kontakt sa decom sa smetnjama u razvoju te stoga nemaju ni priliku da kod sebe razviju princip prihvatanja različitosti.

Negativni stavovi na svim nivoima društva mogu značajno da utiču na pristup obrazovanju. Oni mogu navesti roditelje i nastavnike da veruju da deca sa smetnjama u razvoju nisu sposobna da uče i da će negativno uticati na obrazovanje dece koja nemaju smetnje u razvoju. Takvi stavovi mogu dovesti a i neretko dovode do toga da kreatori politike i vladini zvaničnici pitanja u vezi sa osobama koje imaju smetnje u razvoju postave veoma nisko na lestvici prioriteta. Oni podstiču ili barem olakšavaju vršnjačko nasilje i nasilničko ponašanje, ismevanje i društveno isključivanje dece sa smetnjama u razvoju. Naredni komentari su iskazi sa kojima su se roditelji dece sa smetnjama u razvoju susreli u Velikoj Britaniji i snažno svedoči o neosetljivosti koja proizilazi iz nerazmišljanja a koju ljudi mogu pokazati kada ne razumeju smetnje u razvoju.⁹

Figure 2

Za više informacija o radu sa roditeljima i zajednicom u cilju uklanjanja diskriminatornih kultura, pogledajte Priručnik 13: Učešće roditelja, porodice i zajednice u inkluzivnom obrazovanju.

Uopšteno govoreći, izgradnja snažnih i tolerantnih društava podržaće i inkluzivno obrazovanje, pri čemu će se smanjiti strah i neznanje društva u pogledu smetnji u razvoju, a svi građani će uživati viši stepen socijalne pravde. Član 8. CRPD-a zahteva od vlada da hitno usvoje mere u cilju podizanja svesti o osobama sa smetnjama u razvoju i rešavanja problema negativnih stavova. Vlade zemalja, u saradnji sa organizacijama osoba sa smetnjama u razvoju, kao i sa decom sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama, mogu usvojiti jasnu politiku kojom bi se rešavalo pitanje negativnih stavova a podsticalo veće razumevanje. Ona bi npr. mogla da uključuje:

- Kampanje kojima se podiže svest javnosti kako bi se kod građana podstaklo prihvatanje različitosti i povećanje opšte društvene svesti o potencijalu i sposobnostima osoba sa smetnjama u razvoju. U tu svrhu mogu se postavljati brošure, poster i poruke na lokacijama gde postoji velika verovatnoća da će ih značajan deo javnosti videti, kao što su lekarske ordinacije, skupštine, centri za socijalni rad, centri za negu deteta i škole u kojima roditelji dobijaju odgovarajuće usluge za svoju decu. Lokalno pozorište i izložbe slika i crteža koje su radila deca sa smetnjama u razvoju, takođe mogu biti koristan način prenošenja pozitivnih poruka. Učiniti decu vidljivom i dati im priliku da izraze svoje poruke može biti snažan pokretač promene.
- Podsticanje stava punog poštovanja kojim bi se uklonili stereotipi i štetne prakse a promovisala prava osoba sa smetnjama u razvoju. Ovo se mora odraziti i u svim zvaničnim i javnim politikama, dokumentima i saopštenjima.
- Podsticanje upotrebe odgovarajućeg jezika, što može biti značajno u jačanju ili uklanjanju negativnih stereotipa u vezi sa smetnjama u razvoju. Osobe sa smetnjama u razvoju se mnogo godina bore za uklanjanje uvredljive i ponižavajuće terminologije. Na primer, „defekt“ i „hendikep“ ili „imbecil“ su izrazi koje često koriste ljudi iz same struke ali i opšte društvo kada govore o smetnjama u razvoju. Važno je da vlade, mediji, ljudi iz struke i šira javnost budu podstaknuti da u svakodnevnom životu koriste terminologiju koja je prihvatljiva za osobe sa smetnjama u razvoju.

Vlade zemalja mogu takođe, da podstaknu medije da usvoje politike kojima se uklanjaju prepreke inkluziji, tako što će, na primer:

- Poštovati integritet – mediji imaju odgovornost da izbegavaju jačanje negativnih stereotipa ili stereotipa koji potpomažu negativne stavove i nikada ne smeju da dozvole da njihovi programi ili članci vređaju, omalovažavaju ili zloupotrebljavaju osobe sa smetnjama u razvoju.
- Povećati vidljivost – mnogi negativni stavovi prema osobama sa smetnjama u razvoju su održivi jer su takve osobe nevidljive u društvu. Mediji bi trebalo da ulože napore kako bi im dali priliku za puno učešće u svim oblicima medija, tako što će angažovati osobe sa smetnjama u razvoju (uključujući i decu) kao voditelje, novinare, urednike i komentatore i tako što će u televizijske serije, predstave i komedije uključiti uloge sa smetnjama u razvoju.
- Podsticati pristupačnost – većina medija je nepristupačna za osobe sa smetnjama u razvoju. Trebalo bi podsticati medije da se konsultuju sa predstavnicima organizacija osoba sa smetnjama u razvoju, uključujući i decu, o tome kako da primenom širokog spektra formi komunikacije i tehnologije mediji postanu pristupačniji.
- Isticati kršenja prava – mediji imaju važnu ulogu u javnom razotkrivanju slučajeva kršenja prava a treba i da zahtevaju od vlada i drugih zainteresovanih strana da ispunjavaju svoje obaveze koje proizilaze iz CRPD-a.

Neke zemlje, poput Hrvatske i Crne Gore, uložile su značajne napore u podizanje svesti javnosti kada je reč o deci sa smetnjama u razvoju, podstičući toleranciju i ističući vrednost inkluzije. To je učinjeno zahvaljujući kampanjama koje su opovrgavale mitove o osobama sa smetnjama u razvoju, predstavljajući ih

u pozitivnom svetlu kako bi se promenili stavovi javnosti i podigla njena opšta svest o važnosti inkluzivnog obrazovanja.¹⁰ Naučene su lekcije o važnosti toga da se, kadgod je moguće, dobije podrška vlade za slanje jasnih, kontekstualizovanih poruka koje u svim oblastima brzo i delotvorno prenose informacije korišćenjem inovativnih tehnika.

Druga aktivnost

Pogledajte crtež ispod. Razmislite o stavovima koje nastavnik prenosi svojim instrukcijama. Objasnite zašto očekivanje nastavnika ne predstavlja pravičan proces selekcije.

Učešće na ravnopravnoj osnovi sa drugima?

Diskusija o drugoj aktivnosti

Nastavnik polazi od pretpostavke da on sve životinje tretira ravnopravno, i stoga im svima daje test koji je pošten i pravedan. Međutim, ovakav pristup pretpostavlja da sve životinje imaju iste kapacitete. To je isto kao da tražite od grupe dece, uključujući i onu koja nemaju smetnje u razvoju, decu sa oštećenjima vida i sluha, i decu koja koriste invalidska kolica da učestvuju u istoj trci na sto metara. Na crtežu se jasno vidi da jedine životinje koje bi mogle da ispune ovaj zadatak jesu majmun i možda ptica kos. Međutim, šta se time testira? Samo se testira da li imaju veštine penjanja. Ovakav test ne uzima u obzir veštine plivanja koje imaju riba, pingvin i morski lav, ili veštine trčanja koje ima pas, kao ni snagu ni inteligenciju slona. Nikakva prilagođavanja nisu izvršena kako bi se uzeli u obzir izazovi sa kojima se većina životinja susreće u rešavanju ovakvog testa. Drugim rečima, test je diskriminatoran, ne unosi svrsishodna prilagođavanja kako bi pomogao životinjama da prevaziđu prepreke i ne uzima u obzir potrebu ni za pravednim ispitivanjem ni za pozitivnom diskriminacijom kako bi obezbedio ravnopravniju osnovu.

Krajnja uloga obrazovanja jeste da svakoj osobi obezbedi pravedne mogućnosti da vodi ispunjen život. Za svaku od životinja, ovo se odnosi na posebnu veštinu. Dakle, ne samo da je test diskriminatoran, već je diskriminatorna i osnova testiranja. Nediskriminatoran test bi identifikovao kapacitete i veštine pojedinačnog deteta.

IV. Strukture na nivou vlade za podršku inkluzivnom obrazovanju

Za informacije o tome kako strukture na nivou vlade doprinose planovima obrazovnog sektora koji imaju obavezu da se bave pitanjima prava dece sa smetnjama u razvoju na inkluzivno obrazovanje, pogledajte Priručnik 14 – Planiranje, praćenje i evaluacija.

Organizacione strukture koje podupiru obrazovanje su podjednako važne kao i samo zakonodavstvo i politike. One stvaraju kontekst i okruženje koji imaju za cilj da podrže kulturu u kojoj se inkluzivno obrazovanje može uvesti i održati. Neophodno je uzeti u obzir sledeće::

Odgovornost Ministarstva obrazovanja za obrazovanje sve dece

Ostvarivanje jednakog prava svakog deteta na obrazovanje bez diskriminacije zahteva da obrazovanje svakog deteta bude u nadležnosti ministarstva za obrazovanje. Međutim, u nekim zemljama redovno školovanje i specijalno obrazovanje su još uvek u nadležnosti različitih resora, gde glavnu nadležnost za pitanja osoba sa smetnjama u razvoju, uključujući i njihovo obrazovanje, često imaju ministarstva za socijalnu zaštitu. Ovo je dovelo do isključivanja dece sa smetnjama u razvoju iz zakonodavnih okvira, planiranja i finansiranja obrazovnih politika u vezi sa redovnim obrazovanjem, kao i do nepostojanja krovnih i koherentnih struktura kojima se pruža podrška inkluzivnom obrazovanju. Ovo razdvajanje nadležnosti može dovesti do niza ozbiljnih prepreka inkluziji, a dalje dovesti i do toga da deca sa smetnjama u razvoju budu ne samo izdvojena od druge dece, već i da dobiju obrazovanje slabijeg kvaliteta. Na primer:

- Prepreke pristupu nastavnom planu i programu redovnog obrazovanja.
- Nemogućnost polaganja nacionalnih ispita.
- Inicijalno obrazovanje i stručno usavršavanje nastavnika ne obuhvata metodiku nastave kojom se podržava inkluzivno obrazovanje.
- Prilikom planiranja i izgradnje novih škola ne uzima se u obzir potreba za njihovom pristupačnošću.
- Manje investicije po glavi stanovnika u obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju.
- Nedostatak integrisanog prikupljanja podataka o upisu, pohađanju i postignućima u školi, koji bi pokazali napredak koji je postignut u ostvarivanju prava na obrazovanje za decu sa smetnjama u razvoju.

Iako sada mnoge vlade prepoznaju koliko je neophodno da obrazovanje sve dece bude u nadležnosti ministarstava obrazovanja, ovaj princip još uvek nije dobio univerzalnu primenu. Na primer, i u Indiji i u Bangladešu obrazovanje u „specijalnim“ školama je i dalje u nadležnosti Ministarstva za socijalnu zaštitu. U osnovi, tamo gde je obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju pod nadležnošću nekog drugog ministarstva (a ne ministarstva za obrazovanje), deca sa smetnjama u razvoju uvek će biti marginalizovana. Ona neće biti uzeta u obzir prilikom planiranja i praćenja ostvarenosti ciljeva obrazovanja, te će im na svakom koraku biti uskraćene jednake mogućnosti da ostvare svoje potencijale. Iskustvo mlade devojkice iz Velike Britanije koja je uspela da se prebaci u redovan sistem obrazovanja odlično ilustruje ovaj problem: „Postigla sam bolje rezultate na ispitu od svih učenika iste uzrasne grupe u koju i ja spadam, a koji su bili u „specijalnoj“ školi; i to ne zato što sam ja pametnija, već samo zbog prilika koje sam imala i koje su mi date“ (slepa učenica koja je razgovarala sa Ad Hoc Komitetom UN u Njujorku tokom izrade CPRD-a).

Inkluzivno obrazovanje zahteva da ministarstva obrazovanja budu nadležna za obrazovanje sve dece. U onim zemljama gde su te nadležnosti još uvek razdvojene, biće neophodno definisati vremenske okvire za spajanje nadležnosti u okviru ministarstva obrazovanja.

Treća aktivnost

Saznajte sledeće informacije u vašoj zemlji:

1. Koje ministarstvo je nadležno za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju?
Ukoliko to nije Ministarstvo obrazovanja, možete li da utvrdite na koji način ovo odvajanje nadležnosti utiče na obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju?
2. Da li je vlada posvećena koordiniranom pristupu u procesu ostvarivanja inkluzivnog obrazovanja? Na primer:
 - Postoje li podaci o broju dece sa smetnjama u razvoju u obrazovanju?
 - Da li se potrebe dece sa smetnjama u razvoju uzimaju u obzir prilikom dizajniranja i izgradnje škola?
 - Da li školski prevoz uzima u obzir potrebe dece koja koriste invalidska kolica?
 - Da li postoji saradnja između zdravstvenih i obrazovnih službi u cilju podsticanja pristupa odgovarajućoj zdravstvenoj nezi i pružanja podrške deci sa smetnjama u razvoju u školama?
3. Da li okružni / lokalni organi vlasti nadležni za oblast obrazovanja imaju neka ekspertska znanja ili razumeju suštinu inkluzivnog obrazovanja? Ako imaju, možete li navesti primere kako je to uticalo na pružanje usluga obrazovanja na lokalnom nivou? Ako nemaju, kako onda taj nedostatak znanja utiče na obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju?

Diskusija o trećoj aktivnosti

Istraživanje politika i institucionalnog okvira koje određuju način na koji će se pružati usluge obrazovanja pomoći će vam da identifikujete ono što već dobro funkcioniše i ono što bi trebalo promeniti kako bi se stvorio neophodan opšti kontekst u kome se može realizovati inkluzivno obrazovanje.

Međuresorna koordinacija politika

Pored ministarstva za obrazovanje, delotvorne obrazovne politike zahtevaju saradnju i sa mnogim drugim ministarstvima. Ukoliko nema koordinisane akcije u svim relevantnim ministarstvima, ne može se izgraditi i dosledno podržati kultura inkluzivnog obrazovanja. Ako je moguće, vlada bi trebalo da napravi nacionalni akcioni plan koji bi predviđao međuresornu saradnju i posvećenost inkluzivnom obrazovanju svih relevantnih ministarstva. S obzirom na izazove sa kojima se mnoge zemlje susreću u pogledu međuresorne saradnje, važno je jasno odrediti instituciju, sa imenovanom odgovornom osobom, koja će predvoditi ovaj proces. Ovo će omogućiti da se postigne integrisan i holistički pristup u okviru koga će saradivati kako bi ostvarili zajedničku agendu.

Nacionalni programi inkluzije

Bolivija je sprovela nacionalni program inkluzije osoba sa smetnjama u razvoju.¹³ Prioritet joj je bio da se posveti unapređenju kapaciteta lokalnih partnera, da obezbedi pristup visokokvalitetnom obrazovanju kroz formalni obrazovni sistem i ulaganje u programe rehabilitacije u zajednici. Do 2013. godine, program je direktno uticao na preko 700 osoba sa smetnjama u razvoju, doveo do povećanja pristupa redovnom obrazovanju, uz daleko razvijeniju svest o značenju i primeni inkluzivnog obrazovanja. Delotvornost ovog programa proizilazi iz činjenice da on podstiče pristup zasnovan na principu poštovanja ljudskih prava i povezivanju programa rehabilitacije u zajednici sa formalnim obrazovanjem. Pored toga, program je usmeren na jačanje posvećenosti vlade u procesu sprovođenja nacionalnog programa inkluzivnog obrazovanja.

Malawi je napravio integrisani plan razvoja politike za obrazovanje marginalizovane dece.¹⁴ Cilj je izrada okvira politike koji bi omogućio inkluzivno obrazovanje. Vlada ulaže natprosečna sredstva u izgradnju obrazovnog sistema i posvećena je međunarodnim ciljevima, uključujući i onaj koji se odnosi na inkluzivno obrazovanje. Ona je 1996. godine donela set zakona koji predviđaju pravo na zaštitu u obrazovanju. Takođe, Malavi ima nacionalnu politiku o ujednačavanju prilika za osobe sa smetnjama u razvoju i nacionalnu politiku o potrebama za specijalnim obrazovanjem. Zajedno, ovakav zakonodavni i politički okvir, uz ulaganja u razvoj bliske saradnje između NVO i vlade, bio je uspešan u podsticanju inkluzivnog obrazovanja i integrisao je neformalno obrazovanje za decu koja nisu bila u procesu obrazovanja.

Jedan od ciljeva inkluzivnog obrazovanja odnosi se i na analizu svih prepreka koje trenutno postoje, a zatim i na njihovo uklanjanje. Ranije je bilo reći o preprekama oličanim u stavovima koji istovremeno i ograničavaju pristup školama i stvaraju teškoće za decu sa smetnjama u razvoju unutar škole. Međutim, dosta tih prepreka odnosi se na fizičke barijere, barijere u vezi sa prevozom, komunikacijama i finansijama, a to se može rešiti jedino međuresornim planiranjem i politikama usmerenim na integrisan pristup inkluzivnom obrazovanju. Uklanjanje prepreka će zahtevati, na primer:

- Blisku vezu između ministarstava nadležnih za centre za socijalni rad, socijalnu i zdravstvenu zaštitu, zapošljavanje i obuke.
- Koordinaciju između ministarstava za zdravstvenu zaštitu, npr. usluge zdravstvene zaštite majke u periodu trudnoće i nakon porođaja, i ranog razvoja / učenja u detinjstvu, kako bi se obezbedila rana identifikacija i procena i usluge rehabilitacije (za više informacija, pogledajte Priručnik 9).
- Uključivanje resora za javne radove, odbora za obrazovanje i drugih aktera koji mogu biti nadležni za izgradnju, održavanje i unapređenje škola, a kako bi se obezbedilo da dizajn škola bude usklađen sa

principima inkluzije. Mora se voditi računa, na primer, i o tome da se obezbedi da igrališta, sportski objekti, hodnici, vrata, sanitarni čvorovi i prostorije za održavanje lične higijene, učionice i ulaz u zgrade budu fizički pristupačni (za više informacija, pogledajte Priručnik 10).

- Saradnju između ministarstava finansija i onih koji kreiraju politike kako bi se obezbedila raspodela budžeta i nadzor nad budžetom za inkluzivno obrazovanje (za više informacija o finansiranju inkluzivnog obrazovanja, pogledajte Priručnik 8).
- Saradnju sa ministarstvom za saobraćaj na nacionalnom i lokalnom nivou, kako bi se obezbedio pristupačan i ekonomski optimalan sistem prevoza koji je u skladu sa brojem i potrebama dece kojima su potrebne takve usluge.
- Podizanje svesti zaposlenih u ministarstvima koja su nadležna za zaštitu deteta o pravima dece sa smetnjama u razvoju u školi.

Pored toga, ministarstva moraju stupati u direktan kontakt sa građanima kako bi uspostavili partnerstva sa organizacijama civilnog društva, roditeljima, lokalnim zajednicama i svim drugim relevantnim saradnicima.

Posvećenošću vlade može se prevazići problem ograničenih sredstava¹⁵

Dokazi iz izveštaja o napretku u Lesotu, Tanzaniji i Zanzibaru jasno potvrđuju da je od suštinskog značaja da nadležnost za inkluzivno obrazovanje bude prihvaćena i van sektora obrazovanja. Mnoge grupe imaju – ili bi trebalo da imaju – apsolutni interes za inkluzivno obrazovanje. Ono mora da uključuje roditelje i druge članove porodice, zaposlena lica u lokalnoj zajednici, nastavnike i školsko osoblje, vladine zvaničnike, NVO, organizacije osoba sa smetnjama u razvoju, kao i profesionalce u sektoru obrazovanja i zdravlja, socijalne zaštite i zapošljavanja.

Uspeh inkluzivnog obrazovanja u gore pomenutim zemljama, uprkos ograničenim sredstvima, ostvaren je zahvaljujući tome što su vlade bile posvećene i imale su volju da započnu proces, pa makar i u malom obimu. Na početku, Lesoto je imao politiku o inkluziji, ali nije imao sredstava da je sprovede. Tanzanija i Zanzibar su pak izradile politiku kasnije, nakon što su pilot faze dokazale da su čak i sa ograničenim sredstvima postignuti dobri rezultati. U sve tri zemlje, organizacije roditelja su odigrale veoma važnu ulogu u započinjanju pilot projekata, u senzitivizaciji drugih pripadnika zajednice, u zagovaranju njihovih prava i prava njihove dece i u lobiranju kod političara i zvaničnika za inkluzivne politike.

Više informacija o ovim pitanjima pogledajte u: Priručniku 7: Partnerstva, javno zagovaranje i komunikacija u cilju društvene promene i Priručniku 13: Učešće roditelja, porodice i zajednice u inkluzivnom obrazovanju

Socioekonomske prepreke

Mnoge prepreke koje sprečavaju decu sa smetnjama u razvoju da ostvare svoje pravo na obrazovanje leže van obrazovnog sistema. Na primer, smetnje u razvoju su i posledica i uzrok siromaštva. Za mnoge porodice, troškovi koji proizilaze iz smetnji u razvoju mogu ometati pristup obrazovanju. Ti troškovi obuhvataju, npr. prevoz, tehnologiju, specijalnu zdravstvenu negu ili druge obrazovne materijale i mogu odvratiti porodicu od toga da pošalje dete sa smetnjama u razvoju u školu.

Sve je više zemalja koje daju neki oblik novčane socijalne pomoći ili nadoknadu troškova, što porodicama može pomoći da podmire te izdatke. Načini ostvarivanja novčane pomoći se razlikuju: za neke je neophodno obezbediti obimnu papirologiju, dok se neke prijave automatski obrađuju. Mnoge zavise od specifičnih uslova, kao na primer, zahtev da se dete registruje u nacionalni registar osoba sa smetnjama u razvoju. Tek nakon registrovanja, porodice imaju pravo da prime uplatu. Postoje problemi koji se odnose na isplate novčane socijalne pomoći. Proces registracije može odvratiti mnoge porodice koje nisu voljne da se registruju zbog stigmatizacije sa kojom se suočavaju zbog smetnji u razvoju i zbog oslanjanja na klasifikacioni sistem smetnji u razvoju.¹⁶ Postoji rizik da, kada se deca jednom kategorizuju, ostaju zauvek obeležena tim etiketama. Takođe, za roditelje može biti teško izvodljivo da registruju svoju decu. Na primer, u Gruziji, porodice moraju da dokažu da su upisani i u knjigu rođenih i u registar osoba sa smetnjama za razvoj da bi uopšte dobili socijalnu novčanu pomoć; ali, ovo je često nemoguć zadatak za porodice pod rizikom i porodice koje pripadaju manjinama. Slično tome, u Rusiji deca prvo moraju da dobiju status osobe sa smetnjama u razvoju, što je jedan obiman proces koji uključuje duge posete vladinim službama i papirologiju. Takođe, iznos novčane pomoći koja se daje često je nedovoljna da bi se troškovi pokrili u dovoljnoj meri.

Međutim, ukoliko se reguliše uz odgovarajuću osetljivost, ta novčana pomoć može porodicama da obezbedi prekopotrebnu podršku, bez nametanja stigmatizacije. Vlade moraju da se konsultuju sa porodicama kako bi identifikovale prepreke za podnošenje zahteva za novčanu pomoć i kako bi uvele pojednostavljen i pristupačan mehanizam za njeno dobijanje.

Sveobuhvatan pristup

Pristup inkluzivnom obrazovanju koji uključuje ceo obrazovni i društveni sistem postoji u kanadskoj pokrajini Nju Bransvik. Tamo je inkluzivno obrazovanje postalo zvanična politika još 1968. godine a 1985. godine je dodatno poduprto Zakonom o izmenama škola. Svaka škola u ovoj pokrajini mora da obezbedi inkluzivno obrazovanje. U Nju Bransviku, skoro svi učenici se obrazuju u redovnim odeljenjima, uz specijalizovanu podršku koja se po potrebi daje na osnovu individualnog obrazovnog plana učenika. Ključne karakteristike najbolje prakse u školama u Nju Bransviku uključuju:

- verovanje da sva deca mogu da uče ukoliko im se pruže odgovarajuće prilike za obrazovanje;
- planiranje individualizovanog učenja;
- razvoj timova podrške;
- podsticanje društvenih veština i odgovornosti među decom;
- ocenjivanje učinka dece;
- planiranje za prelazak sa jednog nivoa obrazovanja na naredni;
- rad u partnerstvu sa roditeljima i drugim pripadnicima zajednice;
- primenu planova za razvoj kadrova;
- princip odgovornosti.

Jedan okrug u Nju Bransviku je bio najviše rangiran na standardizovanim ispitima iz engleskog jezika i matematike u godinama iz izveštajnog perioda i imao je jednu od najvećih stopa diplomiranja u Kanadi.¹⁷ Spoljni faktori koji su, prema izveštajima, značajno doprineli održivom uspehu u školama u Nju Bransviku su uključivali:

- Doprinosa koji je okružni tim za pružanje podrške učenicima, dao obrazovanju dece generalno, a ne samo obrazovanju dece sa smetnjama u razvoju.
- Doprinosa koji je okružni tim za pružanje podrške učenicima dao obezbeđivanjem stalnog, redovnog stručnog usavršavanja „metodnih i resursnih“^{*} nastavnika koji su u školama zaposleni kao konsultanti za specijalno obrazovanje, omogućujući im da razviju i održe neophodnu ekspertizu i kredibilitet.
- Redovno stručno usavršavanje nastavnika i asistenata u nastavi u vezi sa nastavnim metodama.
- Doprinosa koji su dali direktori škola uključivanjem „metodnih i resursnih“ nastavnika u redovne diskusije o pitanjima upravljanja školom uopšteno, a ne samo u pogledu smetnji u razvoju.
- Uključivanje roditelja kao aktivnih učesnika u procesu obrazovanja, a ne samo kao klijenata.

^{*}Eng. “methods and resource” teachers (*prim. prev.*)

Raspoređivanje nadležnosti između resora

Postoje snažni argumenti u prilog prenošenja određenih nadležnosti vlade na lokalni nivo. Time se omogućava da se usluge prilagode lokalnim potrebama i da se na lokalnom nivou ostvari veći stepen demokratskog odlučivanja i odgovornosti. Na taj način se takođe pomažu i podstiču inovativne prakse koje zadovoljavaju specifične potrebe zajednica, škola i učenika u lokalnim zajednicama. Može se tvrditi da bi odluke trebalo da se „donose na nivou koji najviše odgovara datom pitanju, obično na najnižem mogućem nivou“.¹⁸ Međutim, postoje određeni izazovi u pogledu delegiranja nadležnosti:

- Može dovesti do većih razlika u kvalitetu i vrsti usluga, što dalje dovodi do nejednakosti.
- Lokalni donosioci odluka mogu utvrditi prioritete i doneti odluke koje više isključuju decu sa smetnjama u razvoju iz obrazovanja, nego što ih uključuju.
- Kapaciteti na lokalnom nivou za razvoj inkluzivnog obrazovanja mogu biti ograničeni.
- Namenska sredstva moraju biti dovoljna da obezbede lokalnim organima vlasti pružanje usluga na adekvatnom nivou.

Kako bi se prevazišli ovi potencijalni izazovi, potrebne su sledeće politike koje mogu da obezbede da se standardi pružanja usluga dosledno primenjuju u celoj zemlji:

- Nacionalni okvir politike za inkluzivno obrazovanje koji podržava politiku, praksu i kulturu inkluzije na svim nivoima redovnog obrazovnog sistema.
- Načela univerzalnog prava na inkluzivno obrazovanje utvrđena su na nacionalnom nivou, uz jasne smernice o tome kako se ona moraju primenjivati na lokalnom nivou.
- Pojačati kapacitete lokalnih institucija i iznos finansijskih sredstava namenjenih za ulaganje u neophodne usluge i programe.
- Postojanje mehanizama transparentnog izveštavanja i sprovođenja inkluzije koji garantuju poštovanje načela odgovornosti, kao i postojanje politika koje podstiču inovativne i ohrabrujuće prakse koje ima dobru osnovu na lokalnom nivou.

Ukoliko postoje ovakve politike, onda unutar obrazovnog sistema možemo garantovati stalnu posvećenost inkluzivnom obrazovanju, stvarajući mogućnosti za inovacije i odgovaranje na lokalne potrebe.

Četvrta aktivnost

1. Napravite spisak svih prepreka sa kojima se, po vašem mišljenju, suočavaju deca sa smetnjama u razvoju u vašoj zemlji onda kada pokušaju da pristupe inkluzivnom obrazovanju. Ukoliko imate vremena, razgovarajte sa kolegama ili se obratite lokalnim organizacijama za osobe sa smetnjama u razvoju kako biste saznali kakva su njihova iskustva i gledišta.
2. Šta mislite kako se te prepreke razlikuju u zavisnosti od toga koju smetnju u razvoju dete ima?

Diskusija o četvrtoj aktivnosti

Prepreke će se u različitim zemljama, očigledno znatno razlikovati u zavisnosti od njihovog relativnog bogatstva i političke volje. Međutim, vrste prepreka koje se verovatno mogu identifikovati jesu sledeće:

- **Nepristupačne zgrade** – stepenice ispred škola, nedostatak lifta koji vodi do učionica na višim spratovima, uska vrata od toaleta.
- **Teškoće dolaženja u školu** – nedostatak adaptiranih autobusa koji su dostupni korisnicima invalidskih kolica, nedostatak invalidskih kolica za decu kako bi došla do škole, neravan ili brdovit teren.
- **Vršnjačko nasilje i zlostavljanje** – deca strahuju od uvreda i ismevanja druge dece na putu do škole, ali i u samoj školi.
- **Neadekvatna sredina za učenje** – nije u skladu sa principima univerzalnog dizajna, nedostatak asistivnih tehnologija i knjiga na Brajevom pismu.
- **Neprijateljski stav nastavnika** koji misle da deca sa smetnjama u razvoju treba da budu u specijalnim školama i koji ih ne žele u svojim odeljenjima. Iskustvo neprijateljskih stavova i osećanje poniženosti može dovesti do toga da deca sa smetnjama u razvoju ne žele da idu u školu, odnosno da roditelji ne žele da ih upišu u školu kako bi ih zaštitili.
- **Pretpostavke nastavnika** da deca sa smetnjama u razvoju nemaju sposobnost učenja.
- **Izostanak svesti roditelja** – ne cene to što njihova deca mogu ili to što ona imaju pravo na obrazovanje.
- **Siromaštvo** – mnogi roditelji koji žive u siromaštvu smatraju da su troškovi koji proizilaze iz školovanja deteta sa smetnjama u razvoju prevelika prepreka i umesto toga prioritet daju obrazovanju njihove druge dece koja nemaju smetnje u razvoju, jer to smatraju boljim „ulaganjem“.

Kada analizirate niz prepreka sa kojima se deca sa smetnjama u razvoju suočavaju, možete početi da razmatrate koji zakoni i politike su potrebni, kao prvi korak u procesu uklanjanja ovih prepreka.

Jasno je da se deca sa smetnjama u razvoju suočavaju sa mnogim preprekama kada žele da pristupe obrazovanju. Ali, one se mogu razlikovati. Za decu sa telesnim smetnjama kojima su neophodna invalidska kolica, verovatno je da će prepreke u okruženju, u igri i prevozu biti najveći izazovi sa kojima se susreću. Ukoliko se te prepreke uklone, nema razloga zašto ne bi mogli da učestvuju u školi bez većih teškoća. Za decu sa oštećenjem vida, prepreke takođe mogu biti fizičke pa su potrebna prilagođavanja koja će im omogućiti da bezbedno savladaju školsko okruženje. Takođe, njima su potrebna i pomagala u učenju, kao što su knjige na Brajevom pismu ili knjige štampane krupnim slovima, materijali u audio i digitalnom formatu. Za decu sa oštećenjem sluha, fizičko okruženje nije prepreka, ali će nedostatak prevoda, znakovnog jezika i slušnih aparata dovesti do njihovog isključivanja. Deca sa smetnjama u učenju, ukoliko nema osetljivosti za njihove obrazovne potrebe i odgovarajućih metoda nastave, će se takođe suočiti sa značajnim preprekama u obrazovanju. Mnoga deca imaju višestruke smetnje i suočavaju se sa mnogostrukim preprekama. Dodatno, deca se mogu suočiti sa negativnim stavovima i odbijanjem njihovog prisustva u školi, bez obzira na smetnju u razvoju.

V. Širi zakonodavni okvir i politike kao podrška inkluzivnom obrazovanju

Do sada smo u ovom modulu razmotrili zakonodavstvo i politike usmerene na obrazovanje, koje su potrebne za uvođenje inkluzivnog obrazovanja i njegovu održivost, kao i vladine strukture koje treba da podrže te politike. Međutim, inkluzivno obrazovanje neće biti prihvaćeno i sprovedeno u potpunosti, ukoliko vlada nije snažno posvećena kreiranju i uvođenju zakonodavstva i politika koji mogu podržati i ojačati okruženje za podsticanje inkluzivnog obrazovanja. U najvećem broju slučajeva inkluzivno obrazovanje podrazumeva da kod vlada zemalja dođe do dubinske promene vrednosti i pristupa, što donosi i niz važnih implikacija za mnoga pojedinačna ministarstva. Proaktivni pristup vlada mora se usvojiti kako bi se stvorio zajednički osećaj neophodnosti i ciljeva inkluzivnog obrazovanja i kako bi se razumela potreba za koherentnim i doslednim zakonodavstvom i politikama u svim sektorima.

Problem sa institucionalnim zbrinjavanjem

U mnogim zemljama, jedino što se pruža deci sa smetnjama u razvoju jeste smeštanje u neku od ustanova. Stoga je svakako nemoguće garantovati pravo svakog deteta na inkluzivno obrazovanje ukoliko značajan broj dece sa smetnjama u razvoju i dalje živi u ustanovama. Iz toga razloga vlade moraju početi da razvijaju sistematski pristup kako bi se okončala praksa institucionalnog zbrinjavanja.

Problem sa institucionalnim zbrinjavanjem

Danas u međunarodnoj zajednici vlada široki konsenzus o tome da su velike rezidencijalne ustanove štetne za decu.¹⁹ Psihijatrijska i psihološka istraživanja neprestano ukazuju na izrazito negativan uticaj koji smeštanje u takve ustanove ima na decu, pri čemu su deca mlađa od četiri godine u posebno velikom riziku od kognitivnih i psiholoških teškoća.²⁰ Svi dostupni podaci pokazuju da se u društvenom, obrazovnom, zdravstvenom i psihološkom smislu deca u ustanovama nalaze u daleko lošijem stanju od dece koja odrastaju u zajednici punoj podrške. Svetski izveštaj o nasilju nad decom ističe da uticaj institucionalizacije može da se ogleda u „lošem fizičkom zdravlju, ozbiljnim smetnjama u razvoju, invaliditetu i potencijalno nepopravljivim psihološkim oštećenjima“.²¹

Savremena istraživanja su dokumentovala mnoge probleme kod male dece koja su usvojena iz ustanova u Istočnoj Evropi. Poremećaji uključuju niz ozbiljnih medicinskih problema, zastoje u fizičkom rastu i rastu mozga, kognitivne probleme, zastoje u razvoju govora i jezika, teškoće u senzornoj integraciji, društvene i bihevioralne poremećaje, uključujući i teškoće koje nastaju usled nepažnje, hiperaktivnosti, poremećaja privrženosti i sindroma koji liči na autizam.²²

U svom Opštem komentaru o deci sa smetnjama u razvoju, Komitet za prava deteta ističe zabrinutost zbog toga što je nega koja se pruža u ovim ustanovama isuviše često ispod standarda, da joj nedostaje odgovarajući nadzor i da su deca sa smetnjama u razvoju izložena fizičkom i seksualnom zlostavljanju i zanemarivanju.²³ CRPD takođe prepoznaje ovaj problem i u članu 19. utvrđuje pravo ljudi da žive u zajednici, a u članu 23. jednako pravo dece sa smetnjama u razvoju na porodični život. Ovo poslednje pomenuto pravo je praćeno obavezom vlada zemalja da preduzmu mere u cilju sprečavanja segregacije i pružanja podrške porodicama prilikom zbrinjavanja dece sa smetnjama u razvoju kod kuće; a u slučaju kada porodice ne mogu da brinu o deci, vlade moraju da obezbede alternativno zbrinjavanje unutar zajednice, u porodičnom okruženju. Takođe, deci koja žive u ustanovama nije moguće obezbediti ostvarivanje prava na obrazovanje bez diskriminacije, na osnovu jednakih prilika i u inkluzivnim sistemima, kao što to nalaže član 24. CRPD-a.

Moldavija²⁴

Vlada Moldavije prihvata činjenicu da politike u cilju postizanja deinstitucionalizacije i inkluzivnog obrazovanja moraju biti usaglašene. Ona radi na tome da obezbedi da sva deca imaju priliku da budu uključena u redovno obrazovanje, bez obzira na njihove fizičke ili intelektualne kapacitete ili finansijske probleme, kao i da budu deo života njihovih porodica, redovnih škola i zajednica. Vlada je takođe prepoznala da inkluzivno obrazovanje pomaže da roditelji, nastavnici i ljudi u zajednici promene svoj način razmišljanja, čime se gradi jedno integrisano društvo koje ima više razumevanja za različitost.

Ona je izradila pravni okvir po kom deca, koja su prethodno bila u ustanovama, sada žive sa svojim porodicama i koja su uključena u sistem redovnog obrazovanja. Promovisanje inkluzivnog obrazovanja pomaže da se promeni širi sistem obrazovanja čime on stiče potencijal za poboljšanje života hiljada dodatne dece. Vlada Moldavije je 2012. godine usvojila Program za razvoj inkluzivnog obrazovanja za period 2011–2020, koji je napravljen uz podršku NVO Lumos i odražava reformu obrazovanja u Moldaviji.

Evaluacija dece koja su ponovo spojena sa svojim porodicama i integrisana u redovne škole pokazuje da su ona postala zdravija i postižu bolje rezultate u školi. Deca kojoj je prethodno uspostavljena pogrešna dijagnoza – da imaju smetnje u intelektualnom razvoju – sada uče zajedno sa svojim vršnjacima i dobijaju dobre i veoma dobre ocene. Najvažnije je to što se ona osećaju srećnije.

Dosadašnji uspeh je doveo do toga da se vlada posveti sledećem: primeni pilot modela inkluzivnog obrazovanja u dva regiona u cilju ponovne integracije dece iz rezidencijalnih ustanova; radu na sprečavanju institucionalizacije dece sa smetnjama u razvoju; razvoju usluga podrške; pružanju podrške nastavnom kadru organizovanjem stalnog profesionalnog usavršavanja; i podsticanju podrške za porodice dece.

Međutim, stotine hiljada dece širom sveta i dalje živi u ustanovama, a u nekim regionima, potražnja za takvim ustanovama raste. U regionu Centralne i Istočne Evrope i Zajednici nezavisnih država, na primer, često se dešava da bolničko osoblje i dalje preporučuje smeštanje dece koja su rođena sa teškoćama u takve ustanove, odmah po rođenju i dodatno demotivšu majke da ne doje kako bi olakšali odvajanje od deteta. Ovakve prakse ne odražavaju nedostatak zabrinutosti za decu, već predstavljaju primer nastavljanja staromodnih praksi zasnovanih na neadekvatnom razumevanju i znanju o razvoju deteta. Strategije u cilju okončanja ovakvih praksi su preduslov za ostvarivanje prava na inkluzivno obrazovanje svakog deteta sa smetnjama u razvoju.

Neophodne mere za okončanje institucionalizacije

Deinstitucionalizacija se mora shvatiti kao dugotrajan proces koji zahteva dobro isplaniran i strukturiran proces tranzicije, koji uključuje vladine resore nadležne za sve oblasti politike koje utiču na živote dece sa smetnjama u razvoju. Jednostavno zatvaranje ustanova bez odgovarajućeg planiranja, podrške, informacija i infrastrukture u zajednici verovatno će biti kontraproduktivno. To može biti štetno i po samu decu, koja mogu doživeti isključivanje i izgubiti obrazovanje ukoliko se to desi. Potrebno je uzeti u obzir sledeće mere kako bi se postigla uspešna tranzicija ka deinstitucionalizaciji.²⁵

- **Upravljanje tranzicijom:** mora se ulagati u postepen proces planiranja kojim se rešava pitanje otpora prema promenama, preispituju i odbacuju predrasude, i uklanjaju prepreke. Tokom tog procesa,

stalno se mora voditi računa o deci sa smetnjama u razvoju kako bi se obezbedilo da ne budu ostavljena u institucijama, a da se za drugu decu pronađe rešenje unutar zajednice. Prioritet se mora dati i sprečavanju smeštanja dece mlađe od tri godine u ustanove. Skoro uvek će biti neophodno da oba sistema istovremeno postoje sve dok se ne razviju politike, usluge i kapaciteti koji omogućavaju zatvaranje ustanova. Tokom procesa tranzicije, moraju se preduzimati mere koje obezbeđuju jednako priznavanje prava dece koja žive u ustanovama. Na primer, treba povremeno preispitati njihovu situaciju – prvenstveno vodeći računa o najboljem interesu dece – a potrebno je podržati i roditelje u najvećoj mogućoj meri kako bi oni pomogli harmoničnu reintegraciju deteta u porodicu i društvo.

- **Razvoj neophodnog zakonodavnog i političkog okvira:** potrebno je razmotriti uvođenje posebnog zakonodavstva koje će zatim pratiti politike i usluge koje omogućavaju zatvaranje ustanova za zbrinjavanje dece. To bi potencijalno trebalo da podrazumeva:
 - Nefinansiranje ili neodobravanje predloga za izgradnju novih ustanova. Sva buduća politika mora da bude usmerena ka uspostavljanju usluga u zajednici i deinstitutionalizaciji onih koji su trenutno smešteni u ustanovama.
 - Nadležni organi moraju se obavezati da će raditi na zbrinjavanju unutar zajednice. Mora se utvrditi rok u kome se mora potpuno okončati prihvatanje dece u institucionalizovane oblike zbrinjavanja.
 - Koordinaciju svih ovih propisa, politika i smernica kako bi se obezbedila njihova jednaka primena u odnosu na decu sa smetnjama u razvoju, kao i to da posvećenost deci sa smetnjama u razvoju i podsticanje njihovih najboljih interesa budu sastavni deo svih propisa i protokola vlade.
 - Imenovanje ili davanje širih ovlašćenja ombudsmanu ili povereniku za decu kako bi se obezbedilo da deca i porodice imaju pristupačne prilike za ulaganje žalbi i istragu ukoliko dođe do kršenja njihovih prava.
 - Uvođenje vremenskog plana za zakonodavne promene, sa konkretnim ciljevima i indikatorima u odnosu na koje se može pratiti ostvaren napredak.
- **Jačanje međuresornih usluga u zajednici:** usluge treba da obezbede koordinisane multidisciplinarnе intervencije, uz delotvoran socijalni rad koji je u osnovi podrške za decu sa smetnjama u razvoju i njihove porodice. To zahteva:
 - Postojanje multisektorskih timova na celoj teritoriji zemlje, koji služe za što ranije identifikovanje i procenu potencijala.
 - Vođenje slučaja („case management“) predstavlja ključnu intervenciju kojom se obezbeđuje međuresorna saradnja tokom svih faza podrške, počevši od rođenja, što podrazumeva pristup dijagnozi, zdravstvenoj zaštiti i rehabilitaciji, pruženoj nezi, socijalnoj novčanoj pomoći, individualnim obrazovnim planovima i ciljanim prilikama za zaposlenje.
 - Unapređeno pružanje usluga socijalne zaštite i omogućavanje da pružaoci usluga budu NVO koje rade u oblasti socijalne zaštite, u cilju povećanja transparentnosti i odgovornosti prema deci i porodicama kojima pružaju usluge.
 - Davanje smernica i obuke celokupnom, relevantnom osoblju kako bi se obezbedilo da njihova praksa podržava, a ne ometa, krajni cilj zbrinjavanja u zajednici.
- **Transformisanje rezidencijalnih ustanova u inkluzivne resursne centre** koji prepoznaju da deca, uključujući i decu sa smetnjama u razvoju, nemaju jednoobrazne potrebe i da su im potrebne različite usluge. To može uključivati kombinovanje kratkoročne nege, dodatne nege, podrške za hraniteljske i usvojiteljske porodice kao alternative punom rezidencijalnom zbrinjavanju dece sa smetnjama u razvoju, kao i usluge podrške za škole i usluge u zajednici. Prednosti ovakve transformacije su:

- Svako ko formalno radi u ustanovama može se onda smatrati resursom.
- Takvi centri mogu da pružaju podršku deci, roditeljima i zajednicama, i pomažu u tranziciji dece koja su prethodno živela u takvim rezidencijalnim ustanovama.
- **Podrška porodicama:** porodicama je potrebna značajna dodatna podrška u zajednici, kako bi bili u prilici da pomognu svojoj deci kod kuće. Takva podrška mora biti dostupna čim se dete rodi, kako bi mogli da izađu na kraj sa mogućim osećanjem srama i odbijanja. Dakle, moraju se uvesti sistemi koji obezbeđuju:
 - programe vršnjačke podrške za roditelje;
 - pružanje psihosocijalnih, obrazovnih i pedagoških usluga podrške, kao i usluga pomoćne nege;
 - ozbiljno razmatranje pojedinačnih potreba dece i njihovih porodica, i to na odgovarajući način;
 - kontinuitet usluga i planiranje perioda tranzicije (iz detinjstva u adolescenciju, iz predškolskog u školski program, iz školskog deteta u odraslu osobu);
 - da se porodice aktivno uključe i da one upravljaju odgovarajućim situacijama;
 - mere socijalne zaštite kako bi se prevazišao problem siromaštva i smanjenje društvene isključenosti a porodice mogle da produktivno podrže svoju decu u okviru zajednice.
- **Konsultativni participatorni procesi:** Tokom procesa deinstitucionalizacije i razvoja alternativnog zbrinjavanja u zajednici, veoma je važno da on bude usklađen sa stavovima, razlozima za zabrinutost i iskustvom dece i njihovih porodica. Tokom procesa tranzicije trebalo bi se konsultovati sa organizacijama roditelja i NVO koje ih predstavljaju, kao i sa samom decom a trebalo bi koristiti i njihovu ekspertizu tokom ovog procesa.

Za više informacija o podršci za porodice, pogledajte Priručnik 13.

Peta aktivnost

Pročitajte sledeću studiju slučaja:

U Rumuniji je 1999. godine pokrenuta inicijativa za evaluaciju sve dece u specijalnim školama kako bi se time ubrzao proces inkluzije. Podaci iz 2001. godine pokazuju da je skoro 50 000 dece evaluirano, a rezultat te evaluacije je glasilo: 18 000 dece bilo je uključeno u redovno obrazovanje. Međutim, godinu dana kasnije samo 16 procenata od tog broja dece i dalje je bilo u redovnom obrazovnom okruženju dok je najveći broj dece završio bez ikakvog obrazovanja.

A sada, razmislite o sledećim pitanjima:

1. Zašto mislite da toliko dece više nije u sistemu obrazovanja?
2. Možete li da formulišete mere koje su mogle da se preduzmu kako bi se deca podržala i ostala u školi?

Diskusija o petoj aktivnosti

- Iz opisa onoga šta se dogodilo čini se očiglednim da ništa dodatno nije urađeno kako bi se podržao prelazak iz specijalnih škola u inkluzivna obrazovna okruženja. Međutim, prelazak na inkluziju zahteva značajna ulaganja u:
 - usluge u zajednici kako bi se porodicama pružila podrška i pomoć;
 - pripremu, obuku i podršku za zaposlene a u vezi sa izgradnjom inkluzivnog obrazovnog okruženja;
 - iskusan kadar koji bi radio u redovnim školama i pomagao u pružanju podrške deci, prilikom uključivanja u redovnu školu i kontinuirano;
 - pripremni rad sa decom – kako sa decom koja se prebacuju u redovne škole, tako i sa onom koja su već u njima;
 - uključivanje kako roditelja dece sa smetnjama u razvoju, tako i roditelja one dece koja već pohađaju redovne škole;
 - vreme za planiranje i adaptaciju škola;
 - povećanje posvećenosti neophodnim politikama kako bi se izgradile inkluzivne škole;
 - obezbeđivanje neophodnih pomagala i prilagođavanja kojima će se podržati učenje dece.

Bez takve posvećenosti, rezultati će u redovnim školama neminovno biti loši po decu sa smetnjama u razvoju.

Garantovanje prava na nediskriminaciju

Osnovni korak u obezbeđivanju prava dece sa smetnjama u razvoju na inkluzivno obrazovanje predstavlja državna ratifikacija CRPD-a i donošenje seta zakona koji će obezbediti da Konvencija bude primenjiva u skladu sa nacionalnim pravom. To znači da pojedinac može da se osloni na zakon kako bi ostvario svoje pravo na obrazovanje i da vladu svoje zemlje poziva na odgovornost za njene obaveze.

Šesta aktivnost

Pronađite CRPD na sledećem linku.

http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_o_pravima_osoba_sa_invaliditetom.html

1. Pročitajte je i navedite sve članove za koje mislite da su relevantni za prava dece sa smetnjama u razvoju na inkluzivno obrazovanje.
2. Saznajte da li je vaša vlada ratifikovala CRPD i da li je unela neka odstupanja koja se odnose na pravo na inkluzivno obrazovanje.

Diskusija o šestoj aktivnosti

Verovatno ste identifikovali niz relevantnih članova. Neki se posebno odnose na pitanje prava na obrazovanje, dok su drugi važni za uklanjanje prepreka koje sprečavaju decu sa smetnjama u razvoju da ostvare ovo svoje pravo.

Na primer:

Detalji o pravu na obrazovanje nalaze se u **članu 24.** koji kaže da deca sa smetnjama u razvoju imaju pravo na obrazovanje bez diskriminacije i na osnovu jednakih prilika, i obavezuje države potpisnice da na svim nivoima obezbedi sistem inkluzivnog obrazovanja. On takođe nalaže da se moraju obezbediti odgovarajuća pomagala, prilagođavanja i individualizovane mere podrške za decu, kao i svrsishodna prilagođavanja kako bi obrazovanje bilo pristupačno za decu sa smetnjama u razvoju. Komitet za prava osoba sa invaliditetom je istakao da „uskraćivanje svrsishodnog prilagođavanja predstavlja diskriminaciju, a obaveza obezbeđivanja svrsishodnog prilagođavanja je smesta primenljiva, odnosno nije predmet postepene realizacije“.²⁶ Član 24. takođe zahteva da nastavnici budu kvalifikovani za rad u inkluzivnim okruženjima.

Međutim, i mnogi drugi članovi su relevantni:

Član 4. predviđa opšte obaveze i naglašava da države moraju preduzeti sve mere kako bi ukinule zakone ili politike koje diskriminišu osobe sa smetnjama u razvoju. On takođe nalaže da treba podsticati usavršavanja profesionalaca, uključujući nastavnike, koji rade sa decom sa smetnjama u razvoju.

Član 7. predviđa da deci sa smetnjama u razvoju mora biti omogućeno da uživaju svoja prava na ravnopravnoj osnovi sa drugom decom.

Član 8. ističe mere neophodne za prevazilaženje predrasuda i stereotipa, a naročito za podsticanje stava kojim se poštuju prava osoba sa smetnjama u razvoju u obrazovnom sistemu.

Član 9. utvrđuje potrebu da se podstiče pristupačnost, na primer, fizičkog okruženja, prevoza, informacija i komunikacije.

Član 23. ističe podršku koja se mora obezbediti za porodice čija deca imaju smetnje u razvoju kako bi im se omogućilo da o svojoj deci brinu kod kuće i time izbegla institucionalizacija.

Član 26. je usmeren na rehabilitaciju i zahteva od država da obezbede usluge kojima će se osobama sa smetnjama u razvoju omogućiti da steknu i zadrže.

Pored ratifikovanja CRPD-a, vlade moraju da uvedu i jasne odredbe u svoje ustave i zakonodavstvo, kojima se zabranjuje diskriminacija na osnovu smetnji u razvoju i kojima se uvode mehanizmi koji su svima dostupni i pomoću kojih deca sa smetnjama u razvoju i njihove porodice mogu da podnesu pritužbe u slučajevima kršenja njihovog prava na nediskriminaciju. Komitet za prava deteta ističe važnost takvih mera u svom Opštem komentaru o deci sa smetnjama u razvoju.²⁷

Šira javnost mora biti upoznata sa takvim odredbama i mora ih razumeti kako bi one imale efekta. Deci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama je potreban pristup informacijama o njihovim pravima na nediskriminaciju, kao i o tome kome da se obrate i šta da rade u slučaju nepoštovanja tih prava. Da bi se kod dece razvili samopouzdanje i nezavisnost, veoma je važno da ih podržimo da postanu zagovornici svojih interesa koji će raditi na ostvarivanju svojih prava i osporavanju vlada u slučajevima kada se ta prava zanemaruju ili krše. Njih u ovom procesu mogu podržati ombudsmani i poverenici za ljudska prava / prava deteta ukoliko postoje, kao i nacionalne i međunarodne NVO koje se bave ljudskim pravima. Poštovanje prava na nediskriminaciju takođe se oslanja na advokate i sudije koji su prošli kroz odgovarajuću obuku o relevantnom nacionalnom, regionalnom i međunarodnom zakonodavstvu o ljudskim pravima, kao i o obavezama vlada koje proizilaze iz njih i kako da vlade na sudovima odgovaraju za poštovanje tih obaveza.

Pravo na poštovanje ličnog i fizičkog integriteta

Konvencija o pravima deteta* zahteva ne samo da deca budu zaštićena od svih oblika nasilja, već i da se školska disciplina sprovodi na način koji uvažava dostojanstvo deteta.²⁸ Fizički i drugi oblici ponižavajućeg i uvredljivog ponašanja, bilo da dolaze od nastavnika ili druge dece, ne predstavljaju samo kršenje prava deteta na zaštitu od nasilja, već mogu da dovedu do dugoročnog fizičkog oštećenja, emotivne uznemirenosti i mentalnog oboljenja i da kontraproduktivno utiču za učenje.²⁹ Vršnjačko i seksualno nasilje može dovesti do ugrožavanja učešća dece sa smetnjama u razvoju u obrazovanju i time smanjiti njihove prilike da žive zdravim, bezbednim životom punim uživanja.

Nasilje i zloupotreba koje vrše nastavnici, odnosno nasilničko ponašanje koje sprovode i nastavnici i učenici predstavljaju probleme sa kojima se suočavaju mnoga deca u zemljama širom sveta. U Regionalnim savetovanjima za Studiju UN o nasilju nad decom, fizičko i psihološko kažnjavanje, verbalno vređanje, nasilničko ponašanje i seksualno nasilje u školama su više puta navedeni kao razlozi izostajanja iz škole, osipanja iz obrazovanja i nedostatka motivacije za postizanje akademskih postignuća.³⁰ Međutim, ovi problemi su još više izraženi kod dece sa smetnjama u razvoju. U Globalnom istraživanju HIV/AIDS-a i smetnji u razvoju navodi se da su osobe sa smetnjama u razvoju pod znatno većim rizikom od fizičkog nasilja, seksualne zloupotrebe i silovanja, a i dalje imaju mali ili skoro nikakav pristup policiji ili pravnom sistemu od kojih mogu da zatraže zaštitu, a retko mogu da pristupe i medicinskim uslugama i savetovalištim za razliku od njihovih vršnjaka koji nemaju smetnje u razvoju.³¹ Ove podatke potvrđuje i Studija UN o nasilju nad decom uz napomenu da su deca sa smetnjama u razvoju često meta nasilja unutar ustanova, na putu od i do škole, kao i kada u nju stignu. U studiji se takođe ističe da su deca sa smetnjama u razvoju posebno osetljiva zbog kombinacije stigmatizacije koju trpe i njihovih teškoća u fizičkom i intelektualnom funkcionisanju u datom okruženju. To ograničava njihovu sposobnost da spreče napade i često znači da se njihovo svedočenje dovodi u pitanje kada prijavljuju zloupotrebu. Ova studija takođe primećuje da mnoga deca sa smetnjama u razvoju, koja su već marginalizovana i stigmatizovana, očajnički žele da steknu prijatelje i budu prihvaćena, pa će biti spremnija da trpe fizičko nasilje, seksualne zloupotrebe ili nasilničko ponašanje sve dok se osećaju uključenima i delom grupe.³²

*[https://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima\(1\).pdf](https://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima(1).pdf)

Školsko nasilje zasnovano na smetnjama u razvoju³³

Nastavnici: Decu sa smetnjama u razvoju često tuku, zlostavljaju ili maltretiraju nastavnici. Seksualna eksploatacija koju vrše nastavnici se često prijavljuje i u slučaju učenika i u slučaju učenica.

Drugi učenici: Nastavnici koji ponižavaju, maltretiraju ili tuku decu ne samo da direktno nanose štetu detetu, već predstavljaju model ponašanja za drugu decu u njihovim odeljenjima koja se mogu ugledati na nastavnika u pogledu fizičkog povređivanja, zlostavljanja i društvenog izolovanja dece sa smetnjama u razvoju. Seksualno nasilje koje vrše drugi učenici takođe predstavlja razlog za zabrinutost i često je povezana sa fizičkim nasiljem i nasilničkim ponašanjem takvih učenika.

Putovanje do i od škole: Na putu do i od škole decu sa smetnjama u razvoju pripadnici lokalne zajednice često maltretiraju i zadirkuju, i ona trpe njihovo fizičko nasilje, u vidu ujedanja, kamenovanja ili pljuvanja. Deca sa čulnim ili intelektualnim smetnjama su posebno izložena riziku.

Škole sa internatom: U mnogim zemljama, deca sa vidljivim smetnjama u razvoju se obrazuju u školama sa internatom gde često mesecima ili godinama žive odvojeno od svojih porodica. Ova deca su posebno pod rizikom. Deca koja žive u internatima ili su smeštena u lokalne porodice često su podvrgnuta fizičkom nasilju i seksualnoj eksploataciji.

Nedostatak mehanizama za prijavu: Mali broj škola je uspostavio mehanizme koji omogućavaju svim učenicima, roditeljima ili starateljima da se žale na nasilje ili viktimizaciju. Kada ne postoji druga alternativa postojećem programu, roditelji / staratelji ili deca mogu oklevati prilikom podnošenja pritužbi u vezi sa nasilničkim ili uvredljivim ponašanjem u školi jer strahuju da će biti isključeni iz programa. Podjednako zabrinjava i to što mali broj škola ima sisteme koji omogućuju školskom osoblju da prijavi zloupotrebe koje su primetili na poslu. Deca u školama sa internatom nalaze se pod posebnim rizikom i često nemaju nikoga kome mogu da prijave nasilje ili zlostavljanje.

Izostanak posledica: Čak i kada deca podnesu prijavu, često ili nema nikakvih posledica i/ili dete bude i dalje žrtva nasilja koje je sada posledica i toga što je podnelo prijavu.

Značajna većina zemalja sada ima zakonodavstvo kojim se zabranjuje telesno kažnjavanje u školama.³⁴ Međutim, za razvoj kulture bez nasilja potrebno je više od zakonodavnog okvira koji predviđa zaštitu. Kako bi se rešio problem nasilja u školama i deci sa smetnjama u razvoju omogućilo da ostvare svoje pravo na obrazovanje bez straha od nasilja, zakonodavstvo mora biti praćeno politikama kojima se jasno definišu odgovarajuće aktivnosti, kao i delotvornim mehanizmima njihovog sprovođenja. Same škole takođe igraju veoma važnu ulogu: one treba da obezbede da deca sa smetnjama u razvoju budu zaštićena od nasilja, i da podstiču kulturu mira, tolerancije i nenasilničkog rešavanja sukoba. Škole se moraju osnažiti da doprinesu sprečavanju nasilničkog modela ponašanja tako što će deci, njihovim roditeljima i zajednicama pružati svoje znanje i veštine neophodne za komunikaciju, pregovore i rešavanje sukoba na konstruktivnij način. To podrazumeva izričito priznavanje jednakog prava sve dece, uključujući i decu sa smetnjama u razvoju, na obrazovanje u okruženju bez nasilja, i promovisanje stava da obrazovanje treba da formira odrasle osobe u koje su usađene nenasilničke vrednosti i prakse.

Mogu se preduzeti sledeće posebne mere:

Na nacionalnom nivou

- Telesno i drugo ponižavajuće kažnjavanje treba da bude izričito zabranjeno zakonom i praćeno drugim neophodnim merama. Komitet za prava deteta je istakao da je ovo „hitna i nepromenjiva obaveza država ugovornica.”³⁵
- Podsticanje nenasilničkog ponašanja treba da bude podržano politikama sa jasnim mehanizmima sprovođenja. Mora se takođe obratiti pažnja na posebnu osetljivost nekih grupa dece, uključujući decu sa smetnjama u razvoju, kao i rodno zasnovane dimenzije nasilja te se moraju preduzeti posebne mere kako bi se obezbedila zaštita osetljivih grupa. Mere se moraju sprovesti kroz programe za sprečavanje nasilja koji se primenjuju u celom sistemu obrazovanja.
- Vlade treba snažno da promovišu poruku da su svi oblici nasilja nad decom neprihvatljivi, da škole treba da budu zasnovane na poštovanju ljudskih prava i da podstiču i u praksi primenjuju načela zaštite ljudskih prava. Uz to treba sprovesti i lokalne kampanje koje promovišu nultu toleranciju za nasilje nad decom sa smetnjama u razvoju.
- Potrebno je uspostaviti i široko promovisati jasne kodekse ponašanja, zasnovane na načelu zaštite prava deteta, za sve osoblje, učenike i njihove porodice, kao i zajednice. Vlade zemalja treba da obezbede da škole imaju odrasle osobe koje su prošle obuku i kojima učenici veruju, kako bi bezbedno i u poverenju mogli prijaviti slučajeve nasilja, i od kojih mogu dobiti savet. Žalbe uvek treba shvatiti ozbiljno i mora se pokazati da su one ozbiljno shvaćene, pošto nedostatak transparentnosti u disciplinskim postupcima u slučaju zlostavljanja može da podstakne nastavak takvog ponašanja.
- Deca, uključujući decu sa smetnjama u razvoju, treba aktivno da sudeluju u izradi, razvoju, sprovođenju i praćenju politika i programa, a to podrazumeva i pristup poverljivim pritužbama ili mehanizmima za podnošenje prijave.

Na nivou lokalnih samouprava

- Škole bi trebalo podržati kao resurse za izgradnju bliskijih odnosa sa zajednicom, kako bi se rešili problemi nasilja u školi i njenoj okolini. Učenike, osoblje, roditelje i druge partnere poput policije, zdravstvenih službi, socijalnih službi, religijskih grupa, grupa koja se bave rekreativnim i kulturnim aktivnostima, bi trebalo podstaći da se uključe.
- Prikupljeni podaci treba da obezbede da se stavovi učenika i potencijalnih učenika uzimaju u obzir zajedno sa stavovima nastavnika, roditelja i šire zajednice, a da se posebna pažnja pridaje iskustvima dece pod rizikom. Informacije treba da budu sastavni deo postojećih informacionih sistema upravljanja u obrazovanju koji su uspostavljeni na lokalnom, okružnom i nacionalnom nivou.
- Posebne napore potrebno je uložiti kako bi se odgovorilo na potrebe za zaštitom kod učenika koji putuju do i od škole – u užurbanim delovima grada, zonama sa povećanom stopom nasilja i u seoskim oblastima gde deca dugo putuju zbog udaljenosti škola.

Na nivou škole

- Celokupno školsko osoblje treba da prođe obuku i dobije podršku za korišćenje delotvornih, nenasilnih strategija vođenja nastave u učionici, zasnovanih na načelu poštovanja; takođe, treba da razviju i posebne veštine sprečavanja ustaljenih oblika zlostavljanja i rodno zasnovanog nasilja, odnosno da delotvorno odgovore na njih. Pored toga, školsko osoblje treba da postane senzitivisano za osetljivost dece, uključujući decu sa smetnjama u razvoju, za digitalno nasilje.

- Nastavni plan i program, udžbenici i metode nastave treba da promovišu prava deteta i naglašavaju toleranciju, poštovanje, pravednost, nediskriminaciju i nenasilničko rešavanje sukoba.
- U nastavnom planu treba promovisati programe sticanja životnih veština, koji su zasnovani na poštovanju ljudskih prava i principima nenasilnog ponašanja, i to kroz predmete kao što su obrazovanje za mir, građansko obrazovanje, obrazovanje o ljudskim pravima i borbi protiv nasilja i zlostavljanja, seksualno obrazovanje i rešavanje sukoba i medijacija.
- Trebalo bi prihvatiti i podržati da sama deca, uključujući decu sa smetnjama u razvoju, učestvuju kao aktivni subjekti u izgradnji bezbednog okruženja, suprotstavljanju zlostavljanju, predrasudama i diskriminaciji, ali i u pružanju vršnjačke podrške.
- Za decu sa smetnjama u razvoju koja su izložena većem riziku od zlostavljanja i ciljanog nasilja, neophodno je preduzeti mere kojima bi se smanjila njihova osetljivost – što podrazumeva i uređivanje delova škole i njene okoline, što se često previdi, a gde može doći do nasilja. U to npr. spadaju nenadgledani delovi prostora u toaletima i izolovane površine u okolini škole.

Poštovanje prava dece na učešće

Član 12. CRC-a utvrđuje da deca imaju pravo da izraze svoje stavove o svim pitanjima koja im izazivaju zabrinutost i da im se da odgovarajući značaj u skladu sa njihovim uzrastom i zrelošću.³⁶ Član 7. CRPD-a ističe ovu odredbu za decu sa smetnjama u razvoju, zahtevajući od vlada da im obezbedi „pomoć u skladu sa njihovom smetnjom u razvoju i njihovim uzrastom“ kako bi se osigurala realizacija ove odredbe. Ovo načelo učešća je takođe povezano sa pravima na slobodu izražavanja, veroispovest i udruživanje. Ova prava se primenjuju na sve segmente obrazovanja – ne samo na pedagoške odnose u učionici, već i na celu školu i izradu zakonodavstva i politika u oblasti obrazovanja.³⁷ Od posebne je važnosti da deca sa smetnjama u razvoju, koja se suočavaju sa široko rasprostranjenim društvenim isključivanjem i diskriminacijom, mogu da izraze svoje stavove a da ih drugi ozbiljno shvate, te da bi tako bili u mogućnosti da se suoče sa pomenutim izazovima.³⁸

U praksi, postoje ozbiljne prepreke koje ometaju ostvarivanje prava sve dece da se čuju njihovi stavovi i da im bude omogućeno da utiču na odluke koje imaju uticaj na njihov život. Međutim, te prepreke su daleko veće za decu sa smetnjama u razvoju, uključujući³⁹:

- neprepoznavanje vrednosti slušanja dece sa smetnjama u razvoju;
- potcenjivanje njihovih kapaciteta;
- pretpostavka da ona nemaju stavove koje bi izrazila;
- prepreke u komunikaciji;
- nedostatak poverenja i veština nastavnika.

Shodno tome, pored usavršavanja nastavnika, potrebni su odgovarajući zakoni i politike kojima bi se uspostavili mehanizmi kroz koje deca sa smetnjama u razvoju, zajedno sa svom drugom decom u školi, mogu da ostvare svoje pravo na to da se njihov glas čuje. Postoji dosta pristupa čijom bi se primenom mogle stvoriti prilike za otvaranje prostora u kom se deci sa smetnjama u razvoju daje glas.⁴⁰ Mnoge takve prilike već postoje u „redovnim“ školama, ali se uzimaju zdravo za gotovo kao sredstva koja mogu uključiti i glas dece sa smetnjama u razvoju.

Na nivou Vlade

- Donošenje zakonodavstva koje garantuje školskoj deci pravo na uspostavljanje demokratskih tela kao što su školski odbori i koje zahteva da se takva tela usklade sa načelima nediskriminacije i da promovišu inkluziju dece sa smetnjama u razvoju, kako dečaka, tako i devojčica. Komitet za prava deteta je insistirao na tome da takva prava „moraju biti predviđena zakonodavstvom, a ne da se oslanjaju na dobru volju organa vlasti, škola i direktora od kojih će zavisiti njihova primena“.⁴¹
- Izrada smernica za ministarstva, lokalne opštine i škole o razvoju prilika u kojima može da se čuje glas dece, koje ističu potrebu za inkluzivnim i nediskriminatorskim pristupima.
- Trebalo bi razmotriti formiranje savetodavnih grupa dece sa smetnjama u razvoju koje će davati smernice vladama u pogledu razvoja politika koje se odnose, npr. na pristupačnost, segregaciju ili promovisanje inkluzivnih škola. Deca sa smetnjama u razvoju takođe treba da se uključe u postojeće grupe kao što su omladinski parlamenti, omladinska gradska veća, itd.

Na opštinskom nivou

- Stvaranje foruma na kojima se deca sa smetnjama u razvoju mogu sastajati i deliti iskustva, razloge za zabrinutost i ideje o tome kako da se poboljša kvalitet njihovog školovanja. Takvim forumima biće potrebna administrativna i finansijska podrška lokalnih opština, što bi takođe moglo da podstakne i podrži lokalne organizacije osoba sa smetnjama u razvoju da deluju kao facilitatori za decu.
- Uspostavljanje dijaloga između ovakvih dečijih foruma i lokalnih organa koji donose odluke, kako bi te odluke bile donete na osnovu informacija i pod uticajem neposrednog iskustva dece sa smetnjama u razvoju.
- Uvođenje mehanizama kojima se obezbeđuje da deca mogu da izraze svoje stavove o školovanju a da njihovi stavovi budu ozbiljno shvaćeni u skladu sa njihovim uzrastom i zrelošću.
- Pružanje podrške deci sa smetnjama u razvoju da izvrše reviziju škola i lokalnih organa nadležnih za obrazovanje, na osnovu indikatora o poštovanju prava deteta u pogledu inkluzije i prava na obrazovanje, koje su oni razvili unutar lokalne zajednice.

Na nivou škole

- Uspostavljanje školskih saveta u kojima i devojčice i dečaci sa smetnjama u razvoju igraju aktivnu ulogu.
- Uvođenje metodologija „dete detetu“ kako bi se podstakle prilike da deca uče jedna od drugih (za više detalja o „dete detetu“, pogledajte uokviren tekst ispod).
- Razvijanje politika škole o pravima, inkluziji, poštovanju različitosti i nediskriminaciji odvija se u partnerstvu sa decom.
- Uvodi se „vreme za razmatranje i razmišljanje“ – kada deca mogu sa drugima da podele pitanja koja su za njih važna i ona koja su razlog njihove zabrinutosti, da nauče da međusobno poštuju prava drugih, da se njihov glas čuje i da budu jednako tretirana.
- Programi vršnjačkog savetovanja u kojima deca sa smetnjama u razvoju igraju aktivnu ulogu i kroz koje mogu da dobiju podršku ukoliko se suočavaju sa nekim problemima u školi.
- Uvođenje bezbednih, pristupačnih i poverljivih žalbi i mehanizama za podnošenje prijave preko kojih deca sa smetnjama u razvoju mogu da izraze svoje razloge za zabrinutost ili prijave zloupotrebu.

Podsticanje inkluzivnog obrazovanja u Severnoj Ugandi⁴²

Od 2013. godine, organizacija Child to Child, u partnerstvu sa organizacijom AbleChild Africa, sprovodi trogodišnji projekat unapređenja pristupa i uspeha dece sa smetnjama u razvoju u osnovnim školama u Severnoj Ugandi, regionu sa veoma visokom stopom siromaštva. Ovaj holistički projekat bavi se preprekama inkluziji koje nastaju usled smetnji u razvoju, kao i preprekama koje postoje u okruženju, institucijama i stavovima.

Iako se poslednjih godina znatno povećao broj dece koja se upisuju u osnovnu školu, u skladu sa Milenijumskim ciljevima razvoja koji podrazumevaju postizanje univerzalnog osnovnog obrazovanja, ovo povećanje ostvareno je na štetu kvaliteta obrazovanja. Prenatrpene učionice i neobrazovani nastavnici dovode do visoke stope osipanja iz obrazovanja: 25–30 procenata dece napusti školu tokom prve godine školovanja (UNESCO, 2010). Uticaj na decu iz osetljivih grupa – kao što su deca sa smetnjama u razvoju – nesrazmerno je visok. Oni napuštaju školu još ranije ili se uopšte ne upisuju.

Pristup „Dete detetu“ osnažuje decu da postanu moćni pokretači promene u svojim zajednicama. U svojim zajednicama deca identifikuju i uključuju decu sa smetnjama u razvoju koja nisu u sistemu obrazovanja, zatim identifikuju prepreke njihovoj inkluziji i rade sa školama i zajednicama na tome da im se obezbedi pristup i ostanak u školovanju. Lokalni partner, Udruženje za decu sa smetnjama u razvoju u Ugandi, radio je na izgradnji kapaciteta grupa za podršku roditeljima. Pored toga, radio je sa porodicama, nastavnicima i zajednicama na lobiranju kod vlade i zagovaranju predloga da inkluzivno obrazovanje postane prioritet i deo redovnog obrazovanja u svim osnovnim školama širom zemlje.

Postignuti su značajni rezultati. U samo prvoj godini projekta, stopa upisa dece sa smetnjama u razvoju povećana je za 18 procenata, a to je direktan rezultat toga što se nastavnici služe participatornim pristupima organizacije „Dete detetu“ kako bi podržali obrazovanje svojih učenika. Nastavnici govore o većem osećaju „uključenosti“ i pojačanoj motivaciji da se nastavne prakse u učionici prilagode potrebama svih učenika. Deca, a to je posledica njihovog učešća u aktivnostima „Dete detetu“, kako u učionicama, tako i u školskim klubovima, primećuju prepreke sa kojima se deca sa smetnjama u razvoju suočavaju i identifikuju načine da ih prevaziđu. Zahvaljujući medijskim porukama i aktivnostima grupe za podršku roditeljima, roditelji i zajednice imaju sve veću svest o smetnjama u razvoju, o deci sa smetnjama u razvoju i pravima i različitim potrebama svih pripadnika zajednice. Roditelji dece sa smetnjama u razvoju pridaju jednaku važnost obrazovanju i inkluziji njihove dece sa smetnjama u razvoju.

Participatorni pristupi „Dete detetu“ se uvode i u dugoročne inicijative za inkluzivno obrazovanje i u početno obrazovanje budućih nastavnika na Univerzitetu u Kjambogu. To bi na kraju trebalo da obezbedi da deca sa smetnjama u razvoju mogu da pristupe osnovnoj školi i dobiju kvalitetno obrazovanje.

Beleške

VI. Kratak pregled ključnih tačaka

1. Pristup inkluzivnom obrazovanju zasnovan na principu poštovanja ljudskih prava zahteva priznavanje:
 - prava na pristup obrazovanju;
 - prava na kvalitetno obrazovanje;
 - prava na poštovanje dečijih prava u okviru obrazovnog okruženja.

Svaka dimenzija je podjednako važna i međusobno povezana.
2. Kako bi se ostvarila ova prava, potreban je širok spektar zakonodavnih i političkih mera. Nije dovoljno da ministarstva obrazovanja imaju politiku čiji je cilj uvođenje inkluzivnog obrazovanja: neophodan je i strateški pristup i posvećenost svih resora vlade.
3. Posebno zakonodavstvo i politike u oblasti obrazovanja koji su potrebni uključuju uvođenje zakonskog prava svakog deteta na inkluzivno obrazovanje, uz prateću sveobuhvatnu politiku ili plan kojim se predviđaju koraci i sredstva neophodni za njegovo sprovođenje. Potrebno je obezbediti podršku za obrazovanje nastavnika, uključujući i nastavnike sa invaliditetom, koji rade u inkluzivnim okruženjima, kao i priznavanje prava dece na podučavanje na maternjem jeziku, uključujući i znakovni jezik.
4. Važna je organizacija inkluzivnog obrazovanja, kao i nadležnost za inkluzivno obrazovanje. Obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju mora biti u nadležnosti ministarstva za obrazovanje, ali svi resori vlade moraju da se uključe i da doprinose uklanjanju prepreka koje onemogućuju pristup obrazovanju deci sa smetnjama u razvoju. Tu mogu biti uključeni, na primer, ministarstvo finansija, saobraćaja, zdravstvene i socijalne zaštite, kao i ona ministarstva nadležna za zaštitu deteta.
5. Osim zakonodavstva u oblasti obrazovanja, potrebni su brojni zakonodavni akti i politike kako bi se izgradila kultura u kojoj se inkluzivno obrazovanje može uvesti i održati. Taj proces će uključivati posvećenost deinstitutionalizaciji, okončanju diskriminacije, rešavanju nasilja u školama i priznavanju prava dece da izraze svoje stavove i da ih drugi ozbiljno shvate po svim pitanjima koja utiču na njih.

Beleške

Fusnote

1. Concluding observations on the initial report of Argentina, CRPD/C/ARG/1, September 2012.
2. Dept of Education, SA (2001), *Education White Paper 6, Inclusive Education Status: accompanying challenges and strategic response*.
3. UNICEF (2003), *Inclusive Education Initiatives For Children With Disabilities: Lessons From The East Asia And Pacific Regions*.
4. <http://inclusiveschools.org/inclusive-education-in-vietnam/>
5. <http://www.moet.gov.vn/?page=9.6>
6. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
7. http://www.unicef.org/india/education_6144.htm
8. Scope (2007), *Seeing is Believing: Changing Attitudes to Disability*, izveštaj o kampanjama za podizanje svesti o smetnjama u razvoju.
9. Marchant R, 'Working with children with disabilities' in P Foley, J Roche and S Tucker (eds) *Children in Society: Contemporary theory, policy and practice*, The Open University, Milton Keynes, 2001.
10. It's About Ability, www.unicef.org/media/files/Its_About_Ability.pdf
11. Reagan, Timothy (2008), South African Sign Language and language-in-education policy in South Africa, *Stellenbosch Papers in Linguistics* 38: 165-190.
12. *The status of sign languages in Europe*, Council of Europe, 2005.
13. Light for the world, Inclusion of children and youth with disabilities, Bolivia – Our policy and programme work.
14. GIZ (2014) *Inklusive Bildung in Malawi*; PPP McKnight Kalanda (2009) *Complementary Basic education in Malawi*.
15. Mariga, L., McConkey, R. and Myezwa, H. (2014) *Inclusive Education in Low-Income Countries: A resource book for teacher educators, parent trainers and community developmentworkers*. Cape Town: Atlas Alliance and Disability Innovations Africa.
16. Skrtic, T.M., The special education paradox: equity as a way to excellence, *Harvard Educational Review*, 61 (2), pp.148-206, 1991.
17. OECD (1999), *Inclusive Education at Work: Students with Disabilities in Mainstream Schools*. Paris: OECD. p. 89.
18. Access to Basic Services for the Poor: The Importance of Good Governance, <http://www.unescap.org/pdd/publications/MDG-access2basic-service/MDG-access-to-basic-services.pdf>
19. Vidi, npr., UN Guidelines for Alternative Care, A/RES /64/142, Feb 2010.
20. Dana Johnson, Medical and Developmental Sequelae of Early Childhood Institutionalization in Eastern Europe Adoptees, in *The Effects of Early Adversity on Neurobiological Development 1426* (C. Nelson, ed., 2000); Charles H. Zeanah et. Al. Designing research to study the effects of institutionalization on brain and behavioural development: The Bucharest Early Intervention Project, 15 DEVELOPMENT AND PSYCHOPATHOLOGY 885, 886, 2003, (reviewing five decades of research literature on the damaging effects of institutionalization); Deborah A. Frank et. al., Infants and Young Children in Orphanages: One View from Pediatrics and Child Psychiatry, 95 PEDIATRICS , 1996.
21. *World Report on Violence against Children*, 2006, UN , New York.
22. *Ending placing children under three years in institutions*, UNICEF, 2011, Geneva.
23. Committee on the Rights of the Child, General Comment No.9, The Rights of Children with Disabilities, CRC /C/GC /9, Feb 2007.
24. <http://www.wearelumos.org/stories/they-wont-be-invisible-any-more-inclusive-education>
25. Prilagođeno prema *Recommendation CM/Rec(2010)2 of the Committee of Ministers to member states on deinstitutionalisation and community living of children with disabilities*, Council of Europe, Feb 2010.
26. Concluding Observations on the Initial Report of Spain CRPD/C/ESP/1,

27. CRC General Comment No.9 The Rights of Children with Disabilities, CRC/C/GC9, September 2006.
28. *Convention on the Rights of the Child*, Articles 19 and 28.
29. Videti: Csorba J et al., Family- and School-related Stresses in Depressed Hungarian Children, *European Psychiatry*, 16: 18–26, 2001, cited in: Durrant JE, Corporal Punishment: Prevalence, Predictors and Implications for Child Behaviour and Development, 2005; in: Hart SN (Ed), *Eliminating Corporal Punishment*, 2005, Paris; UNESCO, and Due P et al., Bullying and Symptoms among School-aged Children: International Comparative Cross-sectional Study in 28 Countries, *The European Journal of Public Health*, 15(2): 128–132, 20.
30. Sergio Pinheiro, P, World Report on Violence against Children, UN Secretary General, 2006, New York.
31. Vidi: <http://cira.med.yale.edu/globalsurvey/index.html>.
32. Sergio Pinheiro, P, World Report on Violence against Children, UN Secretary General, 2006, New York.
33. Adapted from the UN Study on Violence Against Children with Disabilities 2005, and cited in Jones N, Moore K, Villar-Marquez E, *Painful lessons: The politics of preventing sexual violence and bullying at school*, Plan/ODI, 2008, London.
34. Videti: <http://www.endcorporalpunishment.org/>
35. Committee on the Rights of the Child, GENERAL COMMENT No. 8 (2006), The right of the child to protection from corporal punishment and other cruel or degrading forms of punishment (arts. 19; 28, para. 2; and 37, inter alia), CRC /C/ GC /8, March 2007.
36. CRC General Comment No.12, The Right of the Child to be Heard, CRC/C/GC/12, July 2009.
37. CRC General Comment No.12, The Right of the Child to be Heard, CRC/C/GC/12, July 2009.
38. Videti: *Take Us Seriously: Engaging children with disabilities in decisions affecting their lives*, UNI*CEDF, New York, 2013.
39. Videti: Franklin A and Sloper, P (2008), *Children and Society* VOL 23, 2009, pp. 3–15.
40. Za pokazatelje implementacije dečijih prava na učešće, videti Lansdown G and O’Kane C, (2014) *A Toolkit for monitoring and evaluating children’s participation, Booklet Two, for indicators on implementing children’s participation rights*, Save the Children/UNICEF/Plan/WorldVision/CWC, London.
41. Committee on the Rights of the Child, General Comment No.12, The Right of the Child to be Heard, CRC /C/GC /12, July 2009.
42. <http://www.childtochild.org.uk/projects/inclusive-education-northern-uganda/>

Beleške

